ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Greek Review of Social Research

Vol 33 (1978)

33-34

Το αστικό δίκτυο της Θεσσαλίας

Michel Sivignon, Γ. Τσελίκας

doi: 10.12681/grsr.316

Copyright © 1978, Michel Sivignon, Γ. Τσελίκας

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0.

To cite this article:

Sivignon, M., & Τσελίκας Γ. (1978). Το αστικό δίκτυο της Θεσσαλίας. *The Greek Review of Social Research*, *33*, 293–318. https://doi.org/10.12681/grsr.316

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 12/10/2024 10:16:43

τό ἀστικό δίκτυο τῆς Θεσσαλίας

τοῦ
Michel Sivignon

Μετάφραση: Γ. Τσελίκα

I. εἰσαγωγή

1. *Προέλευση τῆς μελέτης*

Ἡ μελέτη αὐτή πραγματοποιήθηκε ἀπό τίς 15 Σεπτεμβρίου 1969 μέχρι τίς 15 Φεβρουαρίου 1970 ὕστερα ἀπό αἴτηση τῆς Ὑπηρεσίας Περιφερειακῆς Ἀναπτύξεως τῆς Θεσσαλίας, μέ σκοπό τήν κοινωνιολογική καί οἰκονομική διερεύνηση τοῦ περιφερειακοῦ ἀστικοῦ δικτύου. Οἱ ἐπιτόπιες ἔρευνες, καθώς ἐπίσης ἡ ἐκμετάλλευση τῶν ἐγγράφων στοιχείων πού συγκεντρώθηκαν, ἔγιναν ὑπό τή διεύθυνση τοῦ Michel Sivignon, ἐμπειρογνώμονα τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν, μέ τή βοήθεια τοῦ Θρασύβουλου Καβασίδου τῆς Ὑπηρεσίας Περιφερειακῆς Ἀναπτύξεως τῆς Θεσσαλίας.

2. *Σκοπός τῆς μελέτης*

Ἡ μελέτη ἀποβλέπει στό νά κατατάξει τά διάφορα ἀστικά κέντρα τῆς Θεσσαλίας, μέ βάση τίς εἰδικές λειτουργίες (fonctions) τίς ὁποῖες ἀσκοῦν καί τή σημασία καθενός ἀπ' αὐτά. Ἐπί πλέον, νά βοηθήσει μετά τήν προηγούμενη πραγματοποίηση τῆς πρώτης αὐτῆς ἐργασίας, τόν προσανατολισμό πρός αὐτά.

Ἡ μελέτη αὐτή ἐξ ἄλλου ἔχει καί μεθοδολογικό ἐνδιαφέρον. Τά κριτήρια πού χρησιμοποιοῦνται γιά καθορισμό τῶν διαφόρων τύπων πόλεων πρέπει νά μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν στή συνέχεια γιά τό σύνολο τοῦ ἑλληνικοῦ ἀστικοῦ δικτύου. Πρέπει συνεπῶς νά χρησιμεύσει σάν ὑπόδειγμα.

Ἡ μελέτη αὐτή φιλοδοξεῖ νά μήν εἶναι ἀποκλειστικά στατική, ἀλλά νά δώσει στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ δυναμική εἰκόνα τῆς καταστάσεως τῶν διαφόρων κέντρων ἀναπτύξεως. Ἐπίσης νά καθορίσει μία καμπύλη ἐξελίξεως καί νά τήν προεκτείνει κατά τό δυνατόν στό μέλλον.

3. *Μέθοδος*

Κατ' ἀρχήν, θεωρήσαμε ἀπαραίτητο νά λάβουμε ὑπ' ὄψη τά δεδομένα πού ἔχει ἤδη συγκεντρώσει ἡ Ὑπηρεσία Περιφερειακῆς Ἀναπτύξεως, ἰδιαίτερα ἐκεῖνα τά ὁποῖα ἀφοροῦν τή διοικητική διάρθρωση τῆς χώρας. Ἐπί πλέον δέ, νά διερευνήσουμε καί πολλά ἄλλα συστήματα.

Α. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

α) *Προκαταρκτικές ἐργασίες*

Πρόκειται νά καθορίσουμε ποιά θά εἶναι στή μελετώμενη περιοχή ἡ δημογραφική ἐξέλιξη κατά τά προσεχῆ πέντε ἤ δέκα χρόνια. Τό πλαίσιο ὅμως τῆς ἐπαρχίας μᾶς φαίνεται ἐντελῶς ἀνεπαρκές ἀπό τήν

ἄποψη αὐτή, γιατί ὑποκρύπτει σημαντικές παρεκκλίσεις π.χ. μεταξύ τῆς πεδινῆς καί ὀρεινῆς περιοχῆς. Συνεπῶς, γιά νά καθορίσουμε τίς ὁμοιογενεῖς δημογραφικές περιοχές πρέπει νά προχωρήσουμε μέχρι τό ἐπίπεδο τοῦ δήμου.

Γιά τή δημογραφική μελέτη χρησιμοποιήσαμε κυρίως τά δεδομένα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1961, τά μόνα ἀσφαλῆ. Συμπληρωματικά, καί χωρίς ν' ἀγνοοῦμε τίς ἐλλείψεις τους, λάβαμε ἐπίσης ὑπ' ὄψη τά ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας πού διενεργήθηκε σέ διάφορους δήμους ἀπό τήν Ὑπηρεσία Περιφερειακῆς Ἀναπτύξεως τῆς Θεσσαλίας, ἀσκώντας πάνω σ' αὐτή τήν κριτική πού μᾶς φαινόταν ἀπαραίτητη. Τό πρόβλημα ὅμως τῶν μεγάλων πόλεων παραμένει ἀκέραιο, καί εἶναι πολύ δύσκολο νά σχηματίσει κανείς ἀκριβῆ ἰδέα γιά τό ρυθμό τῆς πρόσφατης δημογραφικῆς ἐξελίξεώς του.

Ἑπομένως, τό πρόβλημα τῆς πρόσφατης δημογραφικῆς ἐξελίξεως παραμένει σχεδόν ἀκέραιο καί θά πρέπει νά περιμένει κανείς τήν ἀπογραφή τοῦ 1971 γιά νά ἔχει σαφῆ ἰδέα γι' αὐτή.

Προσπαθήσαμε παρ' ὅλα αὐτά νά καθορίσουμε τό πρόβλημα τῶν κινήσεων τοῦ πληθυσμοῦ. Ὅσον ἀφορᾶ τίς ἐσωτερικές κινήσεις, ἡ μελέτη τῆς Ὑπηρεσίας Περιφερειακῆς Ἀναπτύξεως δίνει τόν ἀριθμό ἀναχωρήσεων κατά χωριό, ἀλλά δέν ἀναφέρεται στίς πόλεις. Γιά τήν ἐξωτερική μετανάστευση χρησιμοποιήσαμε μελέτη τῆς Ὑπηρεσίας Περιφερειακῆς Ἀναπτύξεως, χρονολογούμενη ἀπό τό 1965, ἡ ὁποία δίνει τόν ἀριθμό ἀναχωρήσεων πρός τό ἐξωτερικό, καί συμπληρώσαμε τή μελέτη αὐτή μέ στοιχεῖα τῆς τρέχουσας περιόδου. Συνεπῶς στόν τομέα αὐτό, ἔχουμε μία ἀκριβῆ εἰκόνα τῶν πραγμάτων.

β) *Οἱ ζῶνες ἀστικῆς ἐπιρροῆς*

Κάτι σημαντικό γιά τήν ἔρευνά μας ἦταν ὁ καθορισμός τῶν ζωνῶν ἐπιρροῆς κάθε πόλεως. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐπιρροή τήν ὁποία ἀσκεῖ μιά πόλη στήν περιοχή μέ τήν ὁποία γειτονεύει, ἀποτελεῖ σύνθεση πολλῶν παραγόντων, πού δέν μποροῦν ὅλοι νά καθορισθοῦν εὔκολα.

Ἕνα ἀπό τά καλύτερα ὄργανα ἐργασίας πού κατέχει ἡ Ἑλλάδα εἶναι τό Δημοτολόγιο. Σχετικά μέ ὅλα τά κέντρα τῆς Θεσσαλίας ἐξακριβώσαμε τόν τόπο γεννήσεως τῶν ἀρχηγῶν τῆς οἰκογένειας γιά νά καθορίσουμε τή ζώνη ἕλξεως τῶν ὑπό μελέτη πόλεων.

Ἡ μέθοδος αὐτή ἔχει τά μειονεκτήματά της: εἶναι γνωστό ὅτι ἡ μεταγραφή ἀπό ἕνα Δημοτολόγιο σέ ἄλλο γίνεται πάντοτε μέ ἀργό ρυθμό καί ὅτι οἱ νεοερχόμενοι σέ μιά πόλη ἐξακολουθοῦν συχνά, γιά πολύ καιρό, νά εἶναι δημότες τοῦ τόπου προελεύσεώς τους.

Πρός διόρθωση τοῦ λάθους αὐτοῦ μελετήσαμε ἐπίσης τίς ἐγγραφές τῶν τελευταίων τεσσάρων χρόνων στήν Ὑπηρεσία Κοινωνικῶν Ἀσφαλίσεων (ΙΚΑ), ἐξετάζοντας τούς τόπους γεννήσεως τῶν νεοεγγεγραμμένων, πράγμα τό ὁποῖο συμπληρώνει τή μελέτη πού ἔχει σάν βάση τά Δημοτολόγια.

Ἡ μελέτη τῶν Δημοτολογίων, ὅπως καί ἡ μελέτη τῶν ἐγγεγραμμένων στό ΙΚΑ, παρέχει ἄλλωστε τό πλεονέκτημα τῆς συμπληρώσεως τῆς δημογραφικῆς μελέτης μέ τήν ἐξεύρεση, μέ ἀρκετά μεγάλη ἀκρίβεια, τῶν ἑστιῶν προελεύσεως αὐτῶν πού μεταναστεύουν σέ θεσσαλικές πόλεις, μεγάλες καί μικρές.

Ἕνα πράγμα μᾶς διαφεύγει: ἡ σπουδαιότητα τῆς μεταναστεύσεως μέ προορισμό τήν Ἀθήνα καί τή Θεσσαλονίκη, φαινόμενο ἀρκετά σοβαρό. Ἐλάχιστες ὅμως ἔχουμε ἐνδείξεις γι' αὐτό στήν ἔρευνα τοῦ Κέντρου Περιφερειακῆς Ἀναπτύξεως τοῦ 1968.

γ) *Προοπτική μελλοντικῶν ἐξελίξεων (essai de prospective)*

Ἕνας ἀπό τούς σκοπούς τῆς δημογραφικῆς μας μελέτης ἔπρεπε νά εἶναι ἡ δημιουργία προοπτικῆς γιά μελλοντικές ἐξελίξεις, καί ἰδιαίτερα ὁ καθορισμός τῆς πιθανῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, κατά τά δέκα προσεχῆ ἔτη, ἀπό τήν ἄποψη:

1) τῶν σημερινῶν δημογραφικῶν τάσεων,
2) τοῦ συστήματος καλλιεργειῶν πού ἐφαρμόζεται,
3) τῶν προβλεπομένων τροποποιήσεων στό σύστημα αὐτό καλλιεργειῶν, ἰδίως μέ τήν ἐπέκταση τῶν ἀρδευομένων ἐκτάσεων.

Δέν μποροῦμε νά ἀποκρύψουμε ὅτι ἡ προσπάθεια αὐτή δέν εἶναι δυνατόν νά καταλήξει σέ ἀποτελέσματα κατά προσέγγιση. Εἶναι ὡστόσο ἀπαραίτητη, ἐάν θέλει κανείς νά ὑπολογίσει τίς δυνατότητες διαθέσεως κινητοποιήσιμου δυναμικοῦ τίς ὁποῖες παρουσιάζει ἡ περιοχή.

Αὐτό προϋποθέτει ἐπίγνωση τῆς ὑποαπασχολήσεως, ἀπό τήν ὁποία πάσχει ἡ περιοχή καί ἡ ὁποία εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐκτάσεως τῶν γαιῶν πού διαθέτει ὁ ἀγροτικός πληθυσμός, τοῦ συστήματος τῶν καλλιεργειῶν, καί τῆς τεχνικῆς τους.

Γιά νά ὑπολογίσουμε τά ἀποτελέσματα τῆς ἀρδεύσεως, μελετήσαμε δύο ζῶνες στίς ὁποῖες ἔχουν ἐγκατασταθεῖ ἀρδευτικά δίκτυα: τή ζώνη τοῦ Μάτι Τιρνάβου, καί τή ζώνη τοῦ Μέγδοβα.

Β. ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Θεωρήσαμε ἀπαραίτητο, ἐκτός ἀπό τήν καθαυτό στατιστική ἐργασία, νά ἐπισκεφθοῦμε ὁρισμένες δημόσιες καί ἰδιωτικές ὑπηρεσίες σέ κάθε σημαντική πόλη, χωρίς ὡστόσο νά περιορισθοῦμε στή μελέτη μας στίς σπουδαιότερες πόλεις τῆς Θεσσαλίας. Κατάλογος τῶν δήμων καί κοινοτήτων πού ἐπισκεφθήκαμε:

Μαγνησία: Βόλος, Νέα Ἰωνία, Ἀργαλαστή, Ἀλμυρός

	Λάρισα
Λάρισα:	Τίρναβος
	Φάρσαλα
	Ἀγιά
	Ἐλασσών
	Ἀμπελών
	Γόνοι, Συκούριον, Κυψέλη
	Τρίκαλα
Τρίκαλα:	Καλαμπάκα
	Πύλη
	Φαρκαδών
	Καρδίτσα
Καρδίτσα:	Παλαμᾶς
	Σοφάδες
	Μουζάκι
	Λεοντάρι

Ὅπως εἶναι φανερό, περιλάβαμε στήν ἔρευνά μας κοινότητες τῶν ὁποίων ὁ πληθυσμός εἶναι πολλές φορές κατώτερος ἀπό 2.000 κατοίκους. Στήν ἀρχή, στηριχθήκαμε πράγματι στή μελέτη τήν ὁποία ἔχει ἐκπονήσει ἡ Ὑπηρεσία Ἀναπτύξεως τῆς Θεσσαλίας (Ταξινομική Μελέτη) καί στό δίκτυο τῶν κέντρων ἕλξεως τά ὁποῖα εἶχε καθορίσει ἡ Ὑπηρεσία.

Πραγματοποιήσαμε ἐπίσης καί μιά μελέτη μικρῶν κωμῶν, ὅπως τῆς Ἀργαλαστῆς (Μαγνησία), τῆς Κυψέλης (Λάρισα), τοῦ Λεονταρίου (Καρδίτσα).

Ἐπισκεφθήκαμε, σέ κάθε δῆμο ἤ κοινότητα, τόν πρόεδρο ἤ τό δήμαρχο καί τό γραμματέα.

Ἐπί πλέον σέ κάθε πρωτεύουσα νομοῦ ἐπισκεφθήκαμε:

- Τό Γραφεῖο Εὑρέσεως Ἐργασίας
- Τό Γραφεῖο Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν (γιά τήν οἰκοδόμηση)
- Τήν Ὑπηρεσία Κοινωνικῆς Προνοίας
- Τό Ἐμπορικό καί Βιομηχανικό Ἐπιμελητήριο
- Τά Δίκτυα Ὁδικῶν Μεταφορῶν (ΚΤΕΛ)

Τό πρόβλημα τοῦ ἐμπορίου καί τῆς μικρῆς βιοτεχνίας

Εἶναι προφανῶς φαινόμενο δυσκολώτατο νά μελετηθεῖ, γιατί τά ἐπιμελητήρια, στά ὁποῖα κατ' ἀρχήν θά ἔπρεπε νά εἶναι ἐγγεγραμμένοι ὅλοι οἱ ἔμποροι, ἔχουν πολύ ἀνεπαρκεῖς πληροφορίες. Ἐπί πλέον, ὁ βαθμος τῶν ἐμπορικῶν ἐπιμελητηρίων δέν εἶναι παντοῦ ὁ ἴδιος: στό Βόλο ὑπάρχει καί λειτουργεῖ ἐπιμελητήριο ἐδῶ καί σαράντα χρόνια, ἐνῶ στήν Καρδίτσα τό ἐπιμελητήριο βρίσκεται στήν ἀρχή τῆς λειτουργίας του.

Εἶναι ἰδιαίτερα δύσκολο νά ἔχουμε στατιστικές πληροφορίες γιά τήν ἐξέλιξη μερικῶν χαρακτηριστικῶν ἐμπορικῶν κλάδων (ἠλεκτρικές οἰκιακές συσκευές, ἐργαλεῖα ἀγροτικοῦ ἐξοπλισμοῦ).

Μιά τέτοια μελέτη δέν εἶναι ἀδύνατη. Ἀλλ' ἀπαιτεῖ χρόνο πολύ περισσότερο ἀπό κεῖνο πού ἐμεῖς διαθέτουμε.

Τό πρόβλημα τῆς βιομηχανίας (βιομηχανίας καί βιοτεχνίας)

Ἡ μελέτη τῆς βιομηχανικῆς δραστηριότητας εἶναι εὐκολώτερη. Ἡ ἀπογραφή τῶν κυριότερων μονάδων γίνεται γενικά σωστά. Προσπαθήσαμε νά ἐπισκεφθοῦμε τίς πιό χαρακτηριστικές βιομηχανίες, διαλέγοντας τουλάχιστον μιά ἐπιχείρηση σέ κάθε κλάδο καί πηγαίνοντας ὑποχρεωτικά στίς κυριότερες. Αὐτή ἡ ἐργασία, πού δέν ἔχει στατιστικό σκοπό, μᾶς φαίνεται ὡστόσο ἀπαραίτητη, γιά νά γνωρίσει κανείς ἐπακριβῶς τίς λειτουργίες πού ἐπιτελεῖ κάθε κέντρο. Ἄλλωστε, ἡ ἀκτινοβολία κάθε κέντρου καί ἡ ζώνη ἐπιρροῆς του ἀντικατοπτρίζει εὐρύτατα τή ζώνη ἐπιρροῆς τῶν βιομηχανιῶν του.

Γιά τό λόγο αὐτό στό Βόλο π.χ., προσπαθήσαμε νά διαπιστώσουμε ποιό ρόλο διαδραματίζουν στή ζωή τῆς Θεσσαλίας οἱ βιομηχανίες τῆς πόλεως τόσο ἀπό τήν ἄποψη τῆς προελεύσεως τῶν χρησιμοποιουμένων πρώτων ὑλῶν, ὅσο καί ἀπό τήν ἄποψη τοῦ προορισμοῦ τῶν προϊόντων.

II. μέρος πρῶτο: δημογραφική μελέτη

1. *Ἡ πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ*

Ἡ ἁπλή ἀνάλυση τῆς πυκνότητας τοῦ πληθυσμοῦ τῶν κοινοτήτων, κατά τό 1961, φέρνει στό φῶς πολλά γεγονότα. *Περιοχές μεγάλης πυκνότητας.* Ἄν ἐξαιρέσουμε τίς πόλεις Βόλο, Νέα Ἰωνία, Λάρισα, Τίρναβο, Καρδίτσα καί Τρίκαλα, ὅπου ἡ κοινοτική πυκνότητα ἔχει μειωμένη σημασία, ὑπάρχουν βασικά μερικές ζῶνες μεγάλης πυκνότητας (ἀνώτερες τῶν 100 κατοίκων κατά χμ.^{2}) στή Δυτική Θεσσαλία, περιλαμβανομένης ὁλόκληρης τῆς περιοχῆς μεταξύ Τρικάλων καί Καρδίτσας, μέ μερικούς τομεῖς στό βόρειο ἄκρο τῆς πεδιάδας (περιοχή Παλαμᾶ καί Φαρκαδῶνος). Στήν ἀνατολική Θεσσαλία οἱ ζῶνες πολύ μεγάλης πυκνότητας εἶναι λιγότερες, μικρότερης ἐκτάσεως καί πολύ περισσότερο διεσπαρμένες στήν περιοχή τοῦ Τιρνάβου, τῆς Ἁγιᾶς καί πρό παντός στό Πήλιο. *Οἱ περιοχές μέσης πυκνότητας* (45 μέχρι 100 κατοίκων κατά χμ.^{2}) καλύπτουν ἀκόμη τό μεγαλύτερο τμῆμα τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας καί τίς ἀκτές τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου. *Οἱ περιοχές χαμηλῆς καί πολύ χαμηλῆς πυκνότητας* (κάτω τῶν 45 κατοίκων κατά χμ.^{2}) καλύπτουν τό μεγαλύτερο μέρος τῶν κεντρικῶν λόφων τῆς Θεσσαλίας, τῆς πεδιάδας τῆς Ἀνατολικῆς Θεσσαλίας καί τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι οἱ πυκνοκατοικημένες περιοχές δέν συμπίπτουν καθόλου μέ τίς πεδιάδες, οὔτε οἱ ἀραιοκατοικημένες μέ τίς ὀρεινές. Ἡ Θεσσαλία ἔχει συγχρόνως βουνά ἀραιοκατοικημένα, ὅπως ἡ Ὄθρυς, τό Μαυροβούνι, ἕνα μεγάλο τμῆμα τῆς Πίνδου, καί βουνά πολύ πυκνοκατοικημένα, ὅπως οἱ

πρῶτες πλαγιές τῆς Πίνδου στό νομό Καρδίτσης ἤ τό βόρειο Πήλιο. Μέ τόν ἴδιο τρόπο, ἡ πυκνοκατοικημένη πεδιάδα τῶν Τρικάλων ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τήν πολύ ἀραιοκατοικημένη κοιλάδα πού ἐκτείνεται κατά μῆκος τῆς ὁδοῦ ἀπό τή Λάρισα στό Βόλο. Ἡ κλασική διάκριση μεταξύ περιοχῶν ὀρεινῶν, ἡμιορεινῶν καί πεδινῶν εἶναι ἐπομένως ἐντελῶς ἀνεπαρκής καί ἀπατηλή σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τήν κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ.

2. *Ἡ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ κατά ἡλικία*

Ἡ κατανομή τῶν πυκνοτήτων (densités) κατά τό 1961 δίνει μόνο στατική ἰδέα τῆς δημογραφικῆς καταστάσεως. Ἡ μελέτη τῶν ὁμάδων κατά ἡλικία ἐπιτρέπει κάπως νά καθορισθεῖ ἡ δυναμική εἰκόνα.

α) Κατανομή ἀνηλίκων κάτω τῶν 14 ἐτῶν

Ἡ κατά χῶρο κατανομή τῶν παιδιῶν ἡλικίας 0-14 ἐτῶν κατά τό 1961 δίνει ἀρκετά ἀκριβῆ ἰδέα τῆς ἀναλογίας τῶν νέων πού κατά τό 1970 εἶχαν ἡλικία 9 ἕως 23 ἐτῶν, ἐάν ὑποτεθεῖ —πράγμα ἀνακριβές— ὅτι ἡ ὁμάδα αὐτή τῶν ἡλικιῶν δέν ἐπηρεάσθηκε ἐν τῷ μεταξύ ἀπό τίς διάφορες μεταναστεύσεις, ἐσωτερικές καί ἐξωτερικές. Ἤ καί ἄν ἀκόμη οἱ μεταναστεύσεις αὐτές συντελοῦν πιθανόν στή μεταβολή τῆς κατανομῆς τῆς παραπάνω ὁμάδας, ἡ ποσοστιαία ἀναλογία τῶν νέων δίνει μία καλή ἰδέα γιά τήν τάξη πού βαραίνει ἰδιαίτερα στήν ἀγορά ἐργασίας.

Σέ μιά ὀρεινή περιοχή, σ' ἕνα τμῆμα τοῦ νομοῦ Τρικάλων κατά τήν ἡμερομηνία τῆς ἀπογραφῆς (21 Μαρτίου), τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ, ἄν ὄχι κατά τόπους, τό σύνολο, βρισκόταν στήν πεδιάδα μέ τά ποίμνιά του. Ἑπομένως, ἡ ἀναλογία τῶν στόν πραγματικό πληθυσμό τή στιγμή τῆς ἀπογραφῆς δέν σημαίνει τίποτε στόν τομέα αὐτό.

Μιά ἰσχυρή ἀντίθεση παρουσιάζεται ἀνάμεσα στήν Ἀνατολική καί τή Δυτική Θεσσαλία.

Ἡ πρώτη ἔχει μικρή ἀναλογία νέων, κάποτε κατώτερη ἀπό τό 15% τοῦ συνόλου καί συχνότατα κατώτερη ἀπό τό 25%. Ἀρχίζει ἀπό τήν Ὄσσα καί φθάνει μέχρι τήν περίμετρο τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου. Αὐτή ὅμως εἶναι ἐπίσης καί ἡ κατάσταση πολλῶν σημαντικῶν πόλεων, ὅπως ὁ Βόλος, ἡ Λάρισα, ὁ Τίρναβος.

Ἀντίθετα, μεγάλες περιφέρειες τῆς Θεσσαλίας ἔχουν κατά τήν ἡμερομηνία τῆς ἀπογραφῆς ἰσχυρότατη ἀναλογία νέων: Οἱ περιοχές τῆς Πίνδου καί ἰδίως ἡ περιοχή τῆς Ἀργιθέας, τῶν Χασίων, τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐπαρχίας Ἐλασσόνος. Ἡ ὀρεινή περιοχή τῆς Ὄθρυος περιλαμβάνεται ἐπίσης στήν κατηγορία αὐτή.

Ἀλλά καί ἡ χαμηλή περιφέρεια περιέχει ἐπίσης τομεῖς μέ ἰσχυρή ἀναλογία νέων: τή δυτική πεδιάδα μεταξύ Τρικάλων καί Καρδίτσης καί τόν τομέα τῶν λόφων μεταξύ Λάρισας καί Φαρσάλων.

Σέ γενικές γραμμές μπορεῖ λοιπόν νά πεῖ κανείς ὅτι σέ ἀντίθεση πρός τή Δυτική Θεσσαλία, πού ἀποτελεῖ δεξαμενή ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, ἔρχεται ἡ Ἀνατολική Θεσσαλία στήν ὁποία ὑπερισχύουν οἱ γέροντες ἄνω τῶν 65 ἐτῶν.

β) Γεωγραφική κατανομή τῶν κατηγοριῶν ἡλικίας ἄνω τῶν 65 ἐτῶν

Ἡ γεωγραφική κατανομή τῶν κατηγοριῶν ἡλικίας ἄνω τῶν 65 ἐτῶν παρουσιάζει περιοχές πού βρίσκονται σέ μεγάλη ἀντίθεση μεταξύ τους. Δέν θά λάβουμε ὑπ' ὄψη τά δεδομένα τῆς περιοχῆς τοῦ ποιμενικοῦ νομαδισμοῦ: ἤδη ἔχουμε ἐκφράσει γι' αὐτόν τίς ἐπιφυλάξεις μας.

(α) *Περιοχές μέ αὐξημένη ἀναλογία γερόντων* (ἀναλογία τῶν ἡλικιωμένων ἄνω τῶν 65 ἐτῶν, μεγαλύτερη ἀπό τό 7,5%). Οἱ περιοχές μέ αὐξημένη ἀναλογία γερόντων κατανέμονται σέ τρεῖς ὁμάδες.

—*Εἶναι δυνατόν νά ξεπερνάει τό 15% στό νότιο Πήλιο.* (Ἀργαλαστή 15,5%, Προμήριον 15,1%). Στίς ζῶνες αὐτές ἡ ἀνανέωση τοῦ πληθυσμοῦ συχνά δέν εἶναι πιά ἐξασφαλισμένη. Ὁ πληθυσμός ἐλαττώνεται σέ αὐτές, ἐξ αἰτίας ἁπλῶν δημογραφικῶν λόγων, στούς ὁποίους ἔρχονται νά προστεθοῦν οἱ ἐσωτερικές καί ἐξωτερικές μεταναστεύσεις.

—*Ἡ περιοχή τῆς ἐπαρχίας Ἁλμυροῦ* ἔχει αὐξημένη ἀναλογία γερόντων (ὁλόκληρη σχεδόν ἐκτός ἀπό τό βόρειο τμῆμα της). Τό νότιο μέρος τῆς ἐπαρχίας μοιάζει πολύ μέ τό Πήλιο καί ὡς πρός τήν οἰκονομία του (καλλιέργεια ἐλαιῶν) καί ὡς πρός τή δημογραφία του.

—*Ἡ περιοχή τῆς Πίνδου.* Ἄν ἐξαιρέσουμε, γιά τούς λόγους πού ἤδη ἀναφέραμε, τή βορειοδυτική γωνία, ἡ ἀναλογία τῶν γερόντων εἶναι στό σύνολο ὑψηλή, ἀλλά λιγότερο ὁμοιόμορφα ὑψηλή ἀπ' ὅ,τι στήν πλευρά τοῦ Αἰγαίου. Παρ' ὅλ' αὐτά, πρέπει νά σημειώσουμε μία περιοχή μέ τήν αὐξημένη ἀναλογία γερόντων, στίς πρῶτες πλαγιές τῆς Πίνδου, πίσω ἀπό τήν Καρδίτσα καί πρός τή διεύθυνση τοῦ Νότου μέχρι τή μεθόριο τῆς Φθιώτιδος.

(β) *Περιοχές ὅπου ἡ ἀναλογία τῶν γερόντων εἶναι μικρή.* Ὁλόκληρη ἡ κεντρική Θεσσαλία ἔχει μικρή ἀναλογία γερόντων, ἀφοῦ τό ποσοστό εἶναι κατώτερο τοῦ 5% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ ζώνη αὐτή περιλαμβάνει περιοχές πού διαφέρουν μεταξύ τους:

— τίς δύο πεδιάδες στό σύνολό τους, καθώς ἐπίσης καί τήν πεδιάδα τοῦ Ἁλμυροῦ, περιοχές στίς ὁποῖες τά ἐδάφη εἶναι καλῆς ποιότητος,
— τίς περιοχές τῶν κεντρικῶν λόφων, τά Ρεβένια, ὅπου καλλιεργοῦνται ἀποκλειστικά τά δημητριακά,

— τίς βορεινές βόρειες περιοχές, τά Χάσια, τά Ἀντιχάσια καί τήν περιοχή τῆς Ἐλασσόνος, περιφέρειες φτωχές γενικά καί μέ πενιχρές γεωργικές ἀποδόσεις.

3. *Δημογραφικά χαρακτηριστικά τοῦ θεσσαλικοῦ πληθυσμοῦ*

Ἡ πληθυσμιακή ἐξέλιξη ἀποκαλύπτει δύο τύπους φαινομένων: ἀφ' ἑνός τήν ἰδιάζουσα γονιμότητα τῶν περιοχῶν πού μελετᾶμε, ἀφ' ἑτέρου τίς ἐσωτερικές στήν Ἑλλάδα κινήσεις καί τίς μεταναστεύσεις πρός τό ἐξωτερικό.

α) Ἡ ζωτικότητα

Εἶναι ἴσως πολύ εὔκολο νά μελετήσει κανείς τή ζωτικότητα τῶν πληθυσμῶν. Καί ὡς πρός αὐτή ὅμως, οἱ μόνοι ἀσφαλεῖς ἀριθμοί, τούς ὁποίους διαθέτουμε, ἀνάγονται στήν ἀπογραφή τοῦ 1961.

Κατά τή χρονολογία αὐτή τά ποσοστά τῶν γεννήσεων κατά νομούς, γιά τήν περίοδο 1956-1961, εἶχαν ὡς ἑξῆς:

	Ἑλλάς
Καρδίτσα:	23,16%
Λάρισα:	20,35%
Μαγνησία:	17,49%
Τρίκαλα:	22,61%

Μετά τήν παραπάνω χρονολογία, τό γενικό ποσοστό γεννητικότητας τῆς Ἑλλάδος μειώθηκε χωρίς ὅμως νά μπορεῖ νά μιλήσει κανείς γιά κατακόρυφη πτώση, ἀφοῦ ἀπό τό 1951 αὐτό δέν κατέβηκε κάτω ἀπό τό 10%. Εἶναι δύσκολο νά διαπιστώσει κανείς ἄν ἡ γεννητικότητα τοῦ θεσσαλικοῦ πληθυσμοῦ προσέγγισε ἤ ὄχι στόν ἐθνικό μέσο ὅρο κατά πολύ ὑψηλή γεννητικότητα στή Θεσσαλία, ἀφοῦ μία λωρίδα πού συνορεύει μέ τή Μακεδονία, ἀπό τόν Ὄλυμπο μέχρι τήν Πίνδο, ἐμφανίζει ποσοστά πάντοτε ἀνώτερα ἀπό τό 25‰ καί κάποτε ἀπό τό 30‰, τά ὁποῖα εἶναι ἀπό τά ὑψηλότερα τῆς Ἑλλάδος κατά τήν περίοδο ἐκείνη, γιατί τότε τό ὑψηλότερο ποσοστό γεννητικότητας διαπιστώθηκε στήν ἐπαρχία Μαργαριτίου τῆς Ἠπείρου, μέ 33,4‰.

Ποσοστό γεννητικότητας στή Θεσσαλία

Ἔτος	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Ποσοστό γεννητικότητας	20,31	19,33	18,37	19,23	19,35	19,70	19,26	19,01	19,40	18,88	17,94	18,01	17,48	18,00	–	18,07	18,50

Ἐξέλιξη τοῦ ἀριθμοῦ γεννήσεων στή Θεσσαλία

Ἔτος	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Ἀριθμός γεννήσεων	12.934	12.671	12.394	12.000	12.381	12.654	13.020

Ἄν δέν λάβουμε ὑπ' ὄψη τά χωριά Κουτσοβλάχων στά ὁποῖα ἔμενε κατά τό χρόνο τῆς ἀπογραφῆς πληθυσμός πολύ λίγο ἀντιπροσωπευτικός τοῦ συνόλου, βρίσκουμε στήν Πίνδο ποσοστό τῆς ἴδιας τάξεως (30‰). Εἴμαστε βέβαια ἐπιφυλακτικοί γιά τή σημασία τήν ὁποία πρέπει νά δώσουμε στά ὑψηλά ποσοστά γεννητικότητας, πού ἐξακριβώθηκαν στήν κεντρική Θεσσαλία σχετικά μέ μιά λωρίδα πού ἀρχίζει ἀπό τά στενά τῆς Πίνδου στή δίοδο τοῦ Τιτάνου μέχρι τόν Παγασητικό κόλπο. Ἡ ὑψηλή γεννητικότητα πού διαπιστώθηκε ἐκεῖ ἔχει σχέση μέ τίς ζῶνες διαχειμάσεως πολυάριθμων ὀρεσιβίων τῆς Πίνδου καί συνεπῶς ἀντικατοπτρίζει ἐν μέρει τή γονιμότητα τῶν ἡμινομαδικῶν αὐτῶν πληθυσμῶν.

Στά βόρεια τῆς Καρδίτσας, ἡ περιοχή Καραγώνι ἀντιπροσωπεύει ἐπίσης ζώνη ὑψηλῆς γεννητικότητας, πού κάποτε εἶναι ἀνώτερη ἀπό 25‰.

Τό ὑπόλοιπο τῆς δυτικῆς πεδιάδας καί τό μεγαλύτερο μέρος τῆς πεδιάδας τῆς Ἀνατολικῆς Θεσσα-

λίας εἶναι, ἀντίθετα, ζῶνες μετρίας γεννητικότητας, πού κυμαίνεται μεταξύ 17,5 καί 20%. Τό ποσοστό μάλιστα πέφτει, τοπικά, χαμηλότερα στήν πεδιάδα τῆς Λάρισας (λιγότερο ἀπό 17,5‰).

Ὡστόσο, οἱ περιοχές τῆς χαμηλῆς γεννητικότητας βρίσκονται ἀνατολικότερα ἀκόμη, στά παραλιακά ὄρη, τά ὁποῖα ἀρχίζουν ἀπό τόν Κάτω Ὄλυμπο μέχρι τό ἄκρο τοῦ Πηλίου, στήν ἐπαρχία Ἁλμυροῦ. Ἐκεῖ τά ποσοστά κυμαίνονται συνήθως μεταξύ 17,5 καί 20‰, καί κάποτε μεταξύ 12,5 καί 15,5‰.

Ἐξέλιξη τῆς γεννητικότητας ἀπό τό 1961

Ἐνῶ γίνεται δεκτό ὅτι ὁ θεσσαλικός πληθυσμός ἐξακολούθησε ν' αὐξάνει ἀπό τό 1961 μέ ρυθμό ὅμως πιθανόν μικρότερο ἀπό τόν πληθυσμό τῆς προηγουμένης δεκαετίας, ἐξ αἰτίας τῆς μεταναστεύσεως, ὁ στάσιμος ἀριθμός τῶν γεννήσεων σημαίνει μείωση τοῦ συνόλου τοῦ ποσοστοῦ γεννητικότητας, τήν ὁποία εἶναι ἀδύνατο νά ὑπολογίσουμε ἀριθμητικά, γιά λόγους τούς ὁποίους ἔχουμε ἐκθέσει ἀλλοῦ.

Ἡ μείωση αὐτή εἶναι ἰδιαίτερα μεγάλη στήν ὕπαιθρο καί εἰδικά στίς περιοχές, οἱ ὁποῖες εἶχαν τότε τήν ὑψηλότερη γεννητικότητα.

Τόσο ἀπό τίς στατιστικές ὅσο καί ἀπό τίς συνομιλίες μέ τούς χωρικούς, οἱ ὁποῖοι εὐχαρίστως παρέχουν πληροφορίες, προκύπτει ὅτι οἱ πατέρες τους εἶχαν 5 ἤ 6 παιδιά κατά οἰκογένεια, ἐνῶ οἱ ἴδιοι ἀρκοῦνται σέ ἕνα ἤ δύο. Ἡ κίνηση γιά τόν περιορισμό τῶν γεννήσεων δέν εἶναι πρόσφατη στήν Ἑλλάδα, γιατί τό ποσοστό γεννητικότητας δέν ξεπερνοῦσε τό 24,8‰, τό 1939, κατά τήν τελευταία ὅμως δεκαετία, ἡ τακτική αὐτή γενικεύθηκε.

Συνέπεια αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἡ ὁμοιομορφία ὡς πρός τά ποσοστά γεννήσεων (μέ ἐπιφύλαξη πάντοτε γιατί δέν γνωρίζουμε ἀκριβῶς ποιός εἶναι ὁ ἀριθμός τοῦ σημερινοῦ πληθυσμοῦ). Στίς ἀγροτικές κοινότητες τῆς ἐπαρχίας Καλαμπάκας, τό ποσοστό γεννητικότητας, πού ἀνερχόταν τό 1960 σέ 26,9‰, ἔφθασε τό 1966 στά 17,8‰. Σέ ὁλόκληρο τό νομό Καρδίτσης τό ποσοστό ἀπό 23,2‰, κατέβηκε στά 17,2‰. Οἱ περιοχές αὐτές μέ τήν ὑψηλή γεννητικότητα τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ προσεγγίζουν ἔτσι πρός τίς ζῶνες ὅπου ὁ ἀριθμός τῶν παιδιῶν εἶναι κατά παράδοση χαμηλός: κατά τήν ἴδια περίοδο, τό ποσοστό γεννητικότητας τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἐπαρχίας Βόλου (πρόκειται γιά τό Πήλιο) κατέβηκε ἀπό 17,6‰, σέ 16,7‰.

Εἶναι σχεδόν ἀδύνατο νά γνωρίζουμε τήν ἐξέλιξη τῆς γεννητικότητας τῶν λεγόμενων ἡμιαστικῶν πληθυσμῶν στό σύνολό τους, γιατί ἡ κατηγορία αὐτή τῶν περιοχῶν τῶν ὁποίων ὁ πληθυσμός κλιμακώνεται μεταξύ 2.000 καί 10.000 κατοίκων, περιλαμβάνει μεγάλα χωριά, πού ἔχουν σκληρά πληγεῖ ἀπό τή μετανάστευση, ἀλλ' ἐπίσης καί κέντρα ὑπηρεσιῶν, τά ὁποῖα παίζουν τό ρόλο μικρῶν πόλων ἕλξεως καί τῶν ὁποίων ὁ πληθυσμός ἀσφυκτιᾶ ἀπό τήν ἄφιξη χωρικῶν ἀπ' τά γειτονικά χωριά.

Παρακάτω θά δοῦμε τήν ἐξέλιξη τῆς ἀστικῆς γεννητικότητας.

Τό ποσοστό τῆς γονιμότητας

Τά στατιστικά στοιχεῖα τά ὁποῖα διαθέτουμε δέν μᾶς ἐπιτρέπουν νά ἐξακριβώσουμε τό ποσοστό τῆς γονιμότητας, ὅπως αὐτό νοεῖται συνήθως, ἀλλά ἡ ἀπογραφή τοῦ 1951 μᾶς δίνει ἕνα ποσοστό κατά προσέγγιση σπουδαιότητας, κατά τή γνώμη μας, ἄν συσχετίσουμε τόν πληθυσμό τῶν παιδιῶν ἡλικίας ἀπό 0 ἕως 4 ἐτῶν καί τόν ἀριθμό τῶν γυναικῶν μεταξύ 15 καί 43 ἐτῶν, γιά κάθε κοινότητα. Ἡ συσχέτιση αὐτή μᾶς ἐπιτρέπει νά μή λάβουμε ὑπ' ὄψη τήν ἐντύπωση τήν ὁποία δίνει ἀναγκαστικά πάνω στό ἀκαθόριστο ποσοστό τῆς γεννητικότητας ἡ κατά ἡλικία σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ συσχέτιση αὐτή ἔχει τό μειονέκτημα ὅτι δέν λαμβάνει ὑπ' ὄψη τήν παιδική θνησιμότητα. Ἔχουμε ὅμως μικρή ἐμπιστοσύνη στούς ἐπίσημους ἀριθμούς, ὡς πρός τό σημεῖο αὐτό, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζουν ἀνεπάρκειες σέ δηλώσεις θανάτων παιδιῶν μικρῆς ἡλικίας. Ἔχουμε τίς ἴδιες ἐπιφυλάξεις, ὅπως καί γιά τά ὑπόλοιπα δημογραφικά δεδομένα, σχετικά μέ τήν ἀξία τοῦ ποσοστοῦ αὐτοῦ στίς περιοχές στίς ὁποῖες σημειώνονται ἐποχικές ποιμενικές μεταναστεύσεις, στήν Πίνδο καί τήν Κεντρική Θεσσαλία ἰδιαίτερα.

Ἡ παραπάνω σχέση κλιμακώνεται κατά ἐπαρχία μεταξύ 0,36 στήν ἐπαρχία τοῦ Βόλου, καί 0,52 στήν ἐπαρχία τῆς Καλαμπάκας. Γεννητικότητα καί γονιμότητα ποικίλλουν ἑπομένως κατά τήν αὐτή ἔννοια.

Γονιμότητα τῶν γυναικῶν στίς διάφορες ἐπαρχίες (1958-61)

Ἐπαρχίες	Σχέσεις μεταξύ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παιδιῶν ἡλικίας 0 μέχρι 4 ἐτῶν, καί τῶν γυναικῶν 15-43 ἐτῶν
Καρδίτσα	0,46
Ἁγιά	0,38
Ἐλασσών	0,50
Λάρισα	0,38
Τίρναβος	0,41
Φάρσαλα	0,47
Ἁλμυρός	0,40
Σκόπελος	0,42
Βόλος	0,36
Καλαμπάκα	0,52
Τρίκαλα	0,41

β) Θνησιμότητα

Ἐδῶ καί δέκα περίπου χρόνια διαπιστώνεται συνολικά αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν θανάτων. Ἡ αὔξηση

Ἐξέλιξη τοῦ ἀριθμοῦ θανάτων στή Θεσσαλία

Ἔτος	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
Ἀριθμός θανάτων	4.282	4.618	4.211	4.372	4.524	4.460	4.790	4.809	4.906	4.853	4.807

αὐτή πιθανόν δέν σημαίνει αὔξηση τοῦ ποσοστοῦ τῆς θνησιμότητας, ἀλλά αὔξηση τοῦ συνόλου τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἡ ἐξακρίβωση αὐτή εἶναι σχετική μέ ἐκείνη πού κάναμε ἀναφορικά μέ τήν ἐξέλιξη τοῦ ἀριθμοῦ γεννήσεων κατά τήν ἴδια περίοδο. Ὁ πίνακας τοῦ ποσοστοῦ θνησιμότητας στίς διάφορες πόλεις καί ἀγροτικές περιοχές φανερώνει μιά ὁμοιογένεια συνλική, πολύ ἰσχυρότερη ἀπό τήν ὁμοιογένεια τῶν ποσοστῶν τῆς γεννητικότητας. Ἡ ὁμοιομορφία φαίνεται ὑπερβολική (poussée) καί ἡ μόνη πηγή διαφοροποιήσεως εἶναι ἡ καθολική σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ. Τά χαμηλότερα ποσοστά τά συναντᾶμε στή Μαγνησία, ὅπου ἡ ἀναλογία τῶν νέων εἶναι ἰσχυρότερη καί ὅπου, ἀντίθετα, τά ὑψηλότερα ποσοστά τῆς Ἀνατολικῆς Θεσσαλίας καί τῆς Λάρισας δέν ἀντικατοπτρίζουν ἀτελέστερη ἰατρική περίθαλψη (μᾶλλον συμβαίνει τό ἀντίθετο), ἀλλά ὑψηλότερη ἀναλογία γερόντων.

Μέση θνησιμότητα 1956-1960

Νομός Μαγνησίας	8,70‰	(11ος κατά σειρά μεταξύ τῶν ἑλληνικῶν νομῶν)
Νομός Λαρίσης	6,33	46ος
Νομός Καρδίτσης	6,24	48ος
Νομός Τρικάλων	5,78	51ος

Παρακάτω θά ἀναλύσουμε τίς διαφορές μεταξύ πόλεων καί ὑπαίθρου.

Παιδική θνησιμότητα

Οἱ θεσσαλικοί νομοί κατατάσσονται στούς ἑλληνικούς νομούς, στούς ὁποίους ἡ παιδική θνησιμότητα εἶναι ἡ χαμηλότερη, γεγονός πού μᾶλλον ὀφείλεται, πιθανόν, ὅπως θά δοῦμε, στήν ἀνεπάρκεια πού ὑπάρχει στίς δηλώσεις σχετικά μ' αὐτούς πού ἔχουν πεθάνει σέ μικρή ἡλικία.

4. *Οἱ πληθυσμιακές μετακινήσεις*

Οἱ διαφορές ὡς πρός τά δημογραφικά χαρακτηριστικά (ποσοστό γεννητικότητας, θνησιμότητας, κτλ.) καί ὡς πρός τήν κατά ἡλικία σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ ἔχουν σχέση μέ τίς διάφορες μετακινήσεις, οἱ ὁποῖες ἔχουν ἐπηρεάσει καί ἐξακολουθοῦν νά ἐπηρεάζουν τή σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ. Μετακινήσεις πολύ περίπλοκες, μερικές ἀπ' τίς ὁποῖες εἶναι συνέχιση προαιωνίων τάσεων, ὅπως ἡ προσκόλληση τῶν βοσκῶν σέ ὁρισμένο τόπο (sedentarisation) καθώς καί ἄλλες, περισσότερο πρόσφατες, ὅπως ἡ ἀστυφιλία (congestion urbaine) καί ἡ ἔξοδος τῶν ἀγροτῶν. Στίς ἐσωτερικές αὐτές μετακινήσεις προστίθεται ἡ μετανάστευση πρός τό ἐξωτερικό, παλιά κι αὐτή, ἀλλά μέ πολύ μεγαλύτερη ἔκταση τά τελευταῖα δέκα χρόνια.

α) Οἱ ἐσωτερικές μετακινήσεις

Χρησιμοποιήσαμε τά ἀποτελέσματα μελέτης πού ἔγινε μέ βάση τά Δημοτολόγια, προσθέτοντας γιά κάθε χωριό τούς ἀρχηγούς οἰκογενειῶν πού μετανάστευσαν στά δέκα κυριότερα κέντρα τῆς Θεσσαλίας.

Ἡ μέθοδος αὐτή ἐπιβάλλει τήν ἐξῆς ἐπιφύλαξη: δέν λαμβάνει ὑπ' ὄψη τή μετανάστευση μέ προορισμό τήν Ἀθήνα, καί δέν ἔχουμε ἄλλη πηγή, παρά μόνο τή μελέτη πού πραγματοποιήθηκε χάρη στίς ἐγγραφές τοῦ ΙΚΑ, ἀπό τόν B. Kayser, γιά τόν *Οἰκονομικό καί Κοινωνικό Ἄτλαντα τῆς Ἑλλάδος*.

Σύμφωνα μέ τίς παρατηρήσεις μας, ἡ μετανάστευση μέ προορισμό τήν Ἀθήνα ἀπό τό νομό Καρδίτσης εἶναι ἰδιαίτερα σημαντική. Ἡ μελέτη μας ἐπισημαίνει τίς ἑστίες τῶν κυριότερων ἀναχωρήσεων μέ προορισμό τίς θεσσαλικές πόλεις.

Οἱ ἑστίες αὐτές βρίσκονται στίς δρεινές ζῶνες: στό Πήλιο, τό Μαυροβούνι, τήν Ὄσσα καί τόν Κάτω Ὄλυμπο στήν ἀνατολική Θεσσαλία, τήν Πίνδο στή Δυτική Θεσσαλία, στή βόρεια ζώνη τῶν Ἀγράφων καί τῶν Βλαχοχωρίων. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι, ἀντίθετα, τά Χάσια, τά Ἀντιχάσια καί ἡ ἐπαρχία Ἐλασσόνος δίνουν μικρό βαθμό μεταναστῶν.

Αὐτοί πού μεταναστεύουν εἶναι πιό λίγοι στήν πεδιάδα. Ὅσον ἀφορᾶ τή σύγκριση μεταξύ πόλεων, αὐτή ἀποδεικνύει τή σημασία τῶν ἀναχωρήσεων μέ ἀφετηρία τόν Τίρναβο (πρό πάντων μέ προορισμό τή Λάρισα) καί τά Τρίκαλα.

β) Ἡ μετανάστευση – Γενικά χαρακτηριστικά

Ἡ μετανάστευση πρός τό ἐξωτερικό ἦταν πολύ περιορισμένη στήν Ἑλλάδα μέχρι τό 1960, καί κυμαινόταν μεταξύ 25.000 καί 30.000 ἀναχωρήσεων τό χρόνο, ἀπ' τίς ὁποῖες οἱ περισσότερες εἶχαν προορισμό τήν Ἀμερική. Στή μετανάστευση αὐτή τό μερίδιο τῆς Θεσσαλίας παρέμενε πολύ χαμηλό, γιατί μέχρι τό 1960 ἡ περιοχή αὐτή, τῆς ὁποίας ὁ πληθυσμός ἀντιπροσώπευε 8,2% τοῦ συνόλου τῆς Ἑλλάδος, ἔστελνε κάθε χρόνο λιγότερα ἀπό 500 ἄτομα στό ἐξωτερικό. Ὑπῆρχε στό Πήλιο ἰδίως, ἀλλά καί στήν

Ἐξέλιξη τῆς ἑλληνικῆς μεταναστεύσεως

Ἔτος	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Ὁλικός ἀριθμός Ἑλλήνων μεταναστῶν	29.787	35.349	30.428	24.521	23.684	47.768	58.837	84.054	10.072	105.569	119.167	86.896	42.730

Πίνδο, μιά παράδοση μεταναστεύσεως πρός τίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, καί τό σχετικό ρεῦμα, πού παρέμενε περιορισμένο, προερχόταν κυρίως ἀπό τίς ὀρεινές περιοχές τῶν δύο νομῶν, Μαγνησίας καί Λαρίσης.

Ἀπό τό 1960, χρονολογία τῆς πρώτης συμβάσεως περί μεταναστεύσεως πού ὑπογράφηκε μεταξύ τῆς Ἑλλάδος καί τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας τῆς Γερμανίας, ὁ ἀριθμός τῶν μεταναστῶν αὐξήθηκε μέ ἰδιαίτερα ταχύ ρυθμό στή Θεσσαλία, ἡ δέ θέση τήν ὁποία εἶχε ἡ Θεσσαλία στήν ἑλληνική μετανάστευση ἔγινε προοδευτικά σπουδαιότερη, μέχρι 6% περίπου κατά τό 1964, δηλαδή λίγο κατώτερη ἀπό τό μερίδιο πού τῆς ἀναλογεῖ ἀπό τό σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ βασιλείου (βλ. παρακάτω πίνακα Ι).

Ἀπό τό 1965, ὅταν ἔφθασε τό ἀνώτατο ὅριό της, ἡ μετανάστευση ἐλαττώθηκε κατά πολύ, μέ κατώτατο ὅριο κατά τό 1967, γιά διάφορους λόγους: τήν ἀνάσχεση τοῦ ρεύματος πρός τή Γερμανία, ἡ ὁποία δέν εἶχε πιά τήν ἴδια ἀνάγκη ἐργατικῶν χεριῶν, τήν ἐπιθυμία τῆς νέας κυβερνήσεως νά βάλει χαλινό σέ ἐκεῖνο τό ὁποῖο ἐθεωρεῖτο ἀφαίμαξη ἐπικίνδυνη, ἀφοῦ ἐπί ἕξι χρόνια (ἀπό τό 1962 μέχρι τό 1966) ὁ ἀριθμός τῶν ἀναχωρήσεων ξεπερνοῦσε τή θετική διαφορά μεταξύ τῶν γεννήσεων καί τῶν θανάτων στήν Ἑλλάδα.

Ἡ ἐλάττωση τῆς μεταναστευτικῆς κινήσεως μέ προορισμό τό ἐξωτερικό εἶχε, παρ' ὅλα αὐτά, μικρή διάρκεια: ἤδη ἀπό τό 1968 ἡ καμπύλη πῆρε ξανά τήν ἀνοδική πορεία της καί κατά τό 1969 οἱ ἀριθμοί τῆς μεταναστεύσεως τόσο ὡς πρός τή Θεσσαλία, ὅσο καί ὡς πρός τό σύνολο τῆς Ἑλλάδος, σχεδόν ταυτίζονται μέ τούς ἀριθμούς τῶν ἐτῶν 1964 καί 1965.

Ἡ ἐξέλιξη τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν πού μεταναστεύουν κατά νομούς ἀποδεικνύει τό αὐξανόμενο μερίδιο τῆς δυτικῆς Θεσσαλίας καί εἰδικά τοῦ νομοῦ Τρικάλων: ἀπό 16% κατά τό 1957 ἀνέρχεται στό 41% κατά τό 1965. Τό μερίδιο τοῦ νομοῦ Μαγνησίας ἐλαττώνεται, ἀντίθετα, κατά τρόπο παράλληλο.

Πάγια μετανάστευση

Ἔτη	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Ἑλλάς	30.428	24.521	22.687	47.768	58.837	84.054	100.072	105.569	117.167	86.896	42.730
Θεσσαλία	487	423	399	693	1.019	3.754	5.067	6.240	6.478	4.257	1.806
Νομός Καρδίτσης	59	65	53	101	161	427	819	1.188	1.448	812	347
Νομός Λαρίσης	243	145	140	309	323	1.401	1.613	1.691	1.601	1.426	604
Νομός Μαγνησίας	107	188	34	182	203	531	760	821	737	458	286
Νομός Τρικάλων	78	75	52	106	332	1.395	1.875	2.540	2.692	1.561	569
Μερίδιο Θεσσαλίας στήν ἑλληνική μετανάστευση	1,6%	1,7%	1,6%	1,4%	1,7%	4,4%	5,0%	5,9%	5,5%	4,8%	4,2%

Προσωρινή μετανάστευση

Ἑλλάς	22.540	16.287	19.999	27.454	26.426	26.668	35.437	47.616	59.241	61.518	59.732
Θεσσαλία	414	185	204	359	377	510	811	1.260	1.940	1.808	1.780
Νομός Καρδίτσης	1	1	1	10	16	24	19	84	110	140	140
Νομός Λαρίσης	8	6	5	12	20	18	45	81	180	215	249
Νομός Μαγνησίας	403	178	194	335	335	456	723	1.054	1.563	1.362	1.293
Νομός Τρικάλων	2	–	4	2	6	12	24	41	87	91	98

γ) Πρόβλημα μεθόδου

Ἄν καί ἡ Στατιστική Ὑπηρεσία δίνει κάθε χρόνο τόν ἀριθμό τῶν ἀναχωρήσεων κατά νομούς, ὡστόσο ἀγνοεῖται ἡ ἀκριβής καταγωγή αὐτῶν πού ἀναχωροῦν. Γιά τή συμπλήρωση τοῦ κενοῦ αὐτοῦ χρησιμοποιήσαμε τό βιβλίο (Fichier) ἐκδόσεως διαβατηρίων γιά τήν περίοδο ἀπό τό 1961 μέχρι τό 1968. Ἐκεῖ ἀναφέρεται ὁ ἀριθμός τῶν διαβατηρίων πού ἐκδόθηκαν γιά μετανάστευση κατά τήν ὑπό μελέτη περίοδο, μέ βάση τόν τόπο γεννήσεως τοῦ ἐνδιαφερομένου. Στήν περίπτωση πού ἐπρόκειτο γιά τουριστικό διαβατήριο, προσπαθήσαμε, λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τό ἐπάγγελμα αὐτοῦ πού δικαιοῦται ἀναχώρηση, νά διαπιστώσουμε ποιοί ἀπ' αὐτούς ταξίδευαν πράγματι γιά τουριστικούς λόγους, καί ποιοί, μέ τό πρόσχημα τοῦ τουρισμοῦ, ἀναχωροῦσαν πρίν ὑπογράψουν συμβόλαιο, μέ τήν ἐλπίδα νά βροῦν ἐργασία μόλις φθάσουν στήν ξένη χώρα. Ὁ ἀριθμός τῶν διαβατηρίων πού ἔχουν ἐκδοθεῖ δέν δίνει ἀκριβῶς τόν ἀριθμό τῶν μεταναστῶν, γιά διάφορους λόγους: εἶναι δυνατόν νά συμβεῖ ὥστε ὁ δικαιοῦχος ἑνός διαβατηρίου νά μήν ἀναχωρήσει τελικά γιά οἰκογενειακούς λόγους ἤ γιατί ἐν τῷ μεταξύ βρῆκε ἐργασία ἡ ὁποία τόν ἐξυπηρετεῖ. Αὐτό ὅμως σπάνια συμβαίνει, γιατί συχνά δέν χορηγεῖται διαβατήριο ἰδίως τουριστικό, ὥστε νά ἀποφεύγεται ἡ μετάβαση στή δυτική Εὐρώπη πλήθους ἐργατικοῦ δυναμικοῦ πού δύσκολα μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ, ἐφ' ὅσον εἶναι πολύ πιθανόν ὅτι ἐκεῖνος πού ἔχει θεωρημένο διαβατήριο σπεύδει κατά κανόνα νά τό χρησιμοποιήσει. Πρέπει νά σημειώσουμε ἐπί πλέον ὅτι ἐπειδή τά διαβατήρια ἐκδίδονται στήν Ἑλλάδα γιά πέντε χρόνια, καί ἡ περίοδος πού ἐξετάζουμε ἐκτείνεται σέ ἐννέα χρόνια, τά περισσότερα ἀπ' αὐτά ἀνανεώθηκαν, ἰδίως ἐκεῖνα τά ὁποῖα χορηγήθηκαν γιά μετανάστευση στή Δυτική Εὐρώπη, πράγμα πού σημαίνει τήν ἐπιστροφή κάθε δύο ἤ τρία χρόνια, ἄν ὄχι καί συχνότερα. Σέ περίπτωση ὑπερπόντιας μεταναστεύσεως (στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, Καναδᾶ, Αὐστραλία, Νότιο Ἀφρική), ἡ παραμονή εἶναι πολύ μακρότερη. Γιά τό λόγο αὐτό ὁ ἀριθμός τῶν διαβατηρίων πού ἐκδόθηκαν ὑπερβαίνει τόν ἀριθμό τῶν πραγματικῶν ἀναχωρήσεων. Στό χωριό Νεοχώρι τοῦ νομοῦ Τρικάλων, π.χ., ὅπου ἐκδόθηκαν 815 διαβατήρια ἀπό τό 1961 μέχρι τό 1968, ὁ ἀριθμός τῶν μεταναστῶν δέν πρέπει νά ὑπερβαίνει κατά τό ἔτος 1969 τούς 400, πράγμα ἀρκετά σημαντικό γιά ἕνα πληθυσμό 3.363 κατοίκων κατά τό 1961. Ὁ ἀριθμός αὐτῶν πού μεταναστεύουν στήν πραγματικότητα εἶναι σχεδόν ἀδύτατο νά ἐξακριβωθεῖ ἔστω καί σέ μία περιορισμένη περιοχή. Γιατί, καί ὅταν ἀκόμη ἔχουμε κάποια ἰδέα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀναχωρήσεων, ἀγνοοῦμε τόν ἀριθμό τῶν ἐπιστροφῶν. Αὐτός ὑπολογίζεται γενικά στό ἕνα τρίτο τῶν μεταναστῶν, ἡ ἀναλογία ὅμως αὐτή εἶναι πολύ δύσκολο νά ἐπαληθευθεῖ, γιατί, ἐνῶ ὁ γραμματέας τῆς Κοινότητας (ἤ τοῦ Δήμου) γνωρίζει κατά προσέγγιση τόν ἀριθμό τῶν συμπολιτῶν του πού ἐκπατρίστηκαν, πολύ συχνά ἀγνοεῖ πόσοι ἐπέστρεψαν· πράγματι, ὁ μετανάστης πού γυρίζει ἀπό τό ἐξωτερικό συχνά δέν πηγαίνει στό χωριό του, ἀλλά ἐγκαθίσταται στήν πλησιέστερη πόλη ἤ ἀκόμη καί στήν Ἀθήνα.

Ἐν πάση περιπτώσει, καί παρά τίς ἐπιφυλάξεις αὐτές, νομίζουμε ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν διαβατηρίων πού ἔχουν ἐκδοθεῖ μᾶς δίνει μιά ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς πραγματικότητας. Θά ἔπρεπε ὅμως νά προσθέσουμε ὅτι, μή ἔχοντας κάτι καλύτερο, χαρτογραφήσαμε ἐδῶ τόν τόπο γεννήσεως καί ὄχι τόν τόπο διαμονῆς τῶν μεταναστῶν, πράγμα πού περιορίζει στό ἐλάχιστο τό μερίδιο τῶν πόλεων στή μετανάστευση. Θά διορθώνουμε τήν ἀνεπάρκεια αὐτή κάθε φορά πού θά ἔχουμε τά κατάλληλα στοιχεῖα.

δ) Καταγωγή τῶν Θεσσαλῶν μεταναστῶν

Παρουσιάζονται ἐντονώτατες ἀντιθέσεις κατά περιφέρειες. Τό μεγαλύτερο μέρος τῶν Θεσσαλῶν ματαναστῶν προέρχεται ἀπό τήν ἐπαρχία Ἑλλασόνος, ἀπό τό νομό Τρικάλων, ἐκτός ἀπό τήν Πίνδο, ἀπό τή βόρεια περιοχή τοῦ νομοῦ Καρδίτσης καί ἀπό τήν πόλη τοῦ Βόλου.

Ἡ περιφέρεια τῆς Ἐλασσόνος καί τά Ἀντιχάσια (ἐπαρχία Καλαμπάκας) ἔχουν δώσει καί ἐξακολουθοῦν νά δίνουν τεράστιο ἀριθμό μεταναστῶν σέ σχέση μέ τόν πληθυσμό τους.

Ἀντίθετα, ἡ πεδιάδα τῆς Λάρισας, τά Ρεβένια (λόφοι ἀνάμεσα στή Λάρισα καί τά Φάρσαλα), ὁ Ὄλυμπος, ἡ Ὄσσα, τό Μαυροβούνι καί τό Πήλιο δίνουν μικρό σχετικά ἀριθμό μεταναστῶν. Ἐπίσης ἡ βόρεια Πίνδος (Βλαχοχώρια).

Ἡ σύγκριση μεταξύ τῆς μεταναστεύσεως πρός τό ἐξωτερικό καί ἐκείνης πρός τό ἐσωτερικό εἶναι ἰδιαίτερα διαφωτιστική: φαίνεται ὅτι οἱ δύο αὐτές μεταναστεύσεις ἀποκλείονται ἀμοιβαῖα: ὅπου ὑπάρχουν σημαντικές ἐσωτερικές μεταναστεύσεις, ἡ μετανάστευση πρός τό ἐξωτερικό εἶναι μικρή καί ἀντίθετα, μέ τήν ἐπιφύλαξη ὅτι μερικές περιοχές, ὅπως ἡ πεδιάδα τῆς Λάρισας, δέν παρουσιάζουν οὔτε ἐσωτερικές μεταναστεύσεις οὔτε μεταναστεύσεις πρός τό ἐξωτερικό.

Πιθανότατα, ἡ διαφορά μεταξύ περιοχῶν μέ ἐσωτερικές καί περιοχῶν μέ ἐξωτερικές μεταναστεύσεις εἶναι χρονολογική διαφορά. Οἱ περιοχές, ἰδίως οἱ ὀρεινές, πού γνωρίζουν μόνο τίς ἐσωτερικές μεταναστεύσεις, εἶναι ἐκεῖνες πού ἄδειασαν πρόωρα ἀπό τόν πληθυσμό τους καί στίς ὁποῖες ἐξ ἄλλου παρατηρεῖται μικρό ρεῦμα μεταναστεύσεως πρός τίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες. Οἱ περιοχές αὐτές μετεῖχαν μόνο μέτρια στή σημερινή ἐξωτερική μετανάστευση, γιατί εἶχαν ἀδειάσει ἐν μέρει ἀπό τόν ἐνεργό πληθυσμό τους τό 1960, ὅταν εἶχε ἀρχίσει ταυτό-

χρονα ἡ μετανάστευση μέ προορισμό τή Δυτική Εὐρώπη.

Ἀντίθετα, ὑπάρχει ἀντιστοιχία μεταξύ τῶν περιοχῶν μέ ἰσχυρό μεταναστευτικό ρεῦμα καί τῶν περιοχῶν μέ ἰσχυρή γεννητικότητα. Ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός μεταναστῶν προέρχεται ἀπό τίς ζῶνες στίς ὁποῖες ὑπάρχει ἔντονη δημογραφική πίεση καί ἔλλειψη γῆς.

5. *Ἐξέλιξη τοῦ πληθυσμοῦ*

1. Ἐξέλιξη ἀπό τό 1951 μέχρι τό 1961

Ἡ ἐξέλιξη τοῦ πληθυσμοῦ στίς κοινότητες (évolution communale de la population) κατά τή δεκαετία 1951-1961 εἶναι ἐλλιπής γιατί οἱ κατά τόν ἐμφύλιο πόλεμο συνεχεῖς μετακινήσεις τοῦ πληθυσμοῦ δέν εἶχαν λήξει κατά τό 1951, καί ἡ αὔξηση ἤ ἡ ἐλάττωση τοῦ πληθυσμοῦ, πού παρατηρεῖται σέ μερικές κοινότητες, εἶναι τεχνητή.

Περιοχές σέ παρακμή

Οἱ περιοχές στίς ὁποῖες ὁ πληθυσμός ἐλαττώθηκε εἶναι πολύ λιγότερο ἐκτεταμένες ἀπό κεῖνες στίς ὁποῖες ὁ πληθυσμός αὐξήθηκε. Ἡ μόνη περιοχή, στήν ὁποία σημειώθηκε ἡ μείωση τοῦ πληθυσμοῦ, ἀποτελεῖται ἀπό τήν ἀνατολική παραλιακή ζώνη (ἀπό τό Πήλιο μέχρι τήν Ὄσσα). Εἰδικά τό Πήλιο εἶδε τόν πληθυσμό του νά ἐλαττώνεται σέ αἰσθητές ἀναλογίες ἐκτός ἀπό τήν περί τό Βόλο περιοχή, ὅπου βρίσκονται ταυτόχρονα οἱ εὐφορώτερες ἀρδευόμενες γαῖες καί οἱ πιό ἐκτεταμένες δυνατότητες βιομηχανικῆς ἀπασχολήσεως.

Ἡ δεύτερη σέ παρακμή περιοχή βρίσκεται στό ὀρεινό τμῆμα τοῦ νομοῦ Καρδίτσης, ὅπου οἱ δυσμενεῖς φυσικές συνθῆκες δέν ἐπιτρέπουν στόν πολυάριθμο πληθυσμό νά ζεῖ ὑπό στοιχειωδῶς εὐπρεπεῖς συνθῆκες. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς γειτονεύουσες πρός τήν Ἤπειρο καί τήν Εὐρυτανία περιοχές καθώς καί γιά κεῖνες πού συνορεύουν μέ τήν πεδιάδα τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας (περιοχή Φαναρίου Καναλιῶν).

Τέλος, ἐκτός ἀπό τούς δύο παραπάνω τομεῖς, σημαντικός ἀριθμός κοινοτήτων, πεδινῶν καί ὀρεινῶν, εἶδαν τόν πληθυσμό τους νά ἐλαττώνεται, χωρίς νά εἶναι δυνατόν ἡ ἐλάττωση αὐτή νά συνδεθεῖ πρός ἕνα γενικό φαινόμενο. Ἐδῶ πρέπει νά προσθέσουμε τίς συνέπειες τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, οἱ ὁποῖες ἄλλαξαν τούς ἀριθμούς τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1951.

Περιοχές σέ πρόοδο

Τό μεγαλύτερο μέρος τῆς Θεσσαλίας αὔξησε τόν πληθυσμό του κατά τήν ὑπό μελέτη δεκαετία, κάποτε μάλιστα μέ πολύ αἰσθητές ἀναλογίες. Ὅλη ἡ βόρεια ἀκραία λωρίδα ἀπό τήν Πίνδο μέχρι τόν Ὄλυμπο παρουσιάζει πολύ σημαντική αὔξηση, πράγμα ἐκπληκτικό, ἄν ληφθεῖ ὑπ' ὄψη ὁ ὀρεινός χαρακτήρας τῆς περιοχῆς. Εἶναι πιθανό, οἱ περιοχές αὐτές πού ἦταν ἐρημωμένες ἐν μέρει ἀκόμη καί κατά τό 1951, νά ἀνέκτησαν κατά τό 1961 ἕνα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τους. Παρόμοια εἶναι ἐπίσης καί ἡ περίπτωση τῆς Ὄθρυος στήν ἐπαρχία Ἁλμυροῦ.

Πράγμα περίεργο, οἱ περιοχές τῶν πεδιάδων καί τῶν λόφων, πού ἔχουν ἐπιτελέσει τήν πιό αἰσθητή οἰκονομική πρόοδο, σημειώνουν αὔξηση μικρότερη καί σχεδόν ὁμοιόμορφα κατανεμημένη.

Ὅπως εἶναι εὐνόητο, οἱ ἀστικές κοινότητες εἶναι ἐκεῖνες στίς ὁποῖες ἡ αὔξηση ἦταν αἰσθητή. Ὑπενθυμίζουμε ὅτι ἡ Λάρισα σημείωσε τήν πιό θεαματική αὔξηση.

2. Ἐξέλιξη ἀπό τό 1961 μέχρι τό 1971

Ἡ ἐξέλιξη κατά δήμους ἤ κοινότητες μεταξύ τοῦ 1961 καί τοῦ 1971 παρουσιάζει εἰκόνα πολύ διαφορετική ἀπό κείνη πού παρουσίαζε κατά τή διάρκεια τῆς προηγούμενης δεκαετίας. Ἐνῶ ἄλλοτε ἡ Θεσσαλία, ὅπως ἄλλωστε καί τό σύνολο τῆς Ἑλλάδος, εἶχε ἀγροτικό πληθυσμό αὐξανόμενο, τώρα, ἐκτός ἀπό σπάνιες ἐξαιρέσεις, βρίσκεται σέ παρακμή καί μόνο οἱ πόλεις παρουσιάζουν αὔξηση. Ἔτσι, ἡ Θεσσαλία καί ἡ Ἑλλάδα περιέρχονται σέ κατάσταση στήν ὁποία βρισκόταν ἡ δυτική Εὐρώπη ἐδῶ καί πολλές δεκαετίες.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ παρακμή αὐτή οὐδέποτε μᾶς παρουσιάστηκε τόσο ἔντονα κατά τή διάρκεια τῶν διαφόρων ἐρευνῶν πού εἴχαμε κάνει στίς διάφορες γραμματεῖες κοινοτήτων. Οἱ κοινοτικοί γραμματεῖς ἔχουν μία ὑποκειμενική ἄποψη γιά τήν ἐξέλιξη τοῦ χωριοῦ τους, ἄποψη πολύ περισσότερο αἰσιόδοξη ἀπ' ὅ,τι ἐπιτρέπει ἡ πραγματική ἐξέλιξη. Κατά τήν ἄποψη αὐτή: ὁ τάδε κάτοικος τοῦ χωριοῦ ἔφυγε γιά τή Γερμανία· ὅσοι ἔφυγαν γιά τήν Ἀθήνα ἤ γιά τή γειτονική πόλη θεωροῦνται πάντοτε κάτοικοι τοῦ χωριοῦ.

α) *Οἱ παρακμάζουσες περιοχές* εἶναι πολύ περισσότερες καί μέ μεγαλύτερη ἔκταση ἀπ' ὅ,τι ἦταν τήν προηγούμενη περίοδο. Ἡ ὀρεινή περιοχή πού ἐκτείνεται ἀπό τόν Ὄλυμπο μέχρι τό Πήλιο ἐξακολούθησε νά χάνει μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ της: οἱ κοινότητες τοῦ Ὀλύμπου ἔχασαν 30% τοῦ πληθυσμοῦ τους μέσα σέ 10 χρόνια καί τό ἴδιο συνέβη καί μέ τίς ὀρεινές κοινότητες τῆς Ὄσσας (Σπηλιά, Ἀνατολή).

Στό Πήλιο, ἡ κεντρική περιοχή ἐξακολουθεῖ νά χάνει πάνω ἀπό 15%, κάποτε δέ καί ἀπό τό 20% τοῦ πληθυσμοῦ της, ἐνῶ οἱ γύρω ἀπ' τό συγκρότημα τοῦ Βόλου κοινότητες πλήττονται σοβαρά ἀπό τίς ἀναχωρήσεις μέ προορισμό τό θεσσαλικό λιμάνι.

Ἡ Ὄθρυς καί ἡ Πίνδος παρουσιάζουν ἐπίσης ἀξιοσημείωτη μείωση ἰδίως στήν περιοχή τῶν

Ἀγράφων, ὅπου μερικές κοινότητες χάνουν 30% τῶν κατοίκων τους. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι σ' αὐτό συντελοῦν δύο φαινόμενα: ἡ συνηθισμένη μετανάστευση καί οἱ πολυάριθμες ἀναχωρήσεις πού ὀφείλονται στήν ἀπώλεια γαιῶν ἀπό τή λίμνη τοῦ φράγματος τοῦ Ταυρωποῦ.

Ἡ μείωση τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι ἡ ἴδια στά Χάσια καί τά Ἀντιχάσια. Ἡ μείωση αὐτή δείχνει μιά σαφῆ ἀναστροφή τάσεως, δεδομένου ὅτι μέχρι τό 1961 ἡ ἰσχυρή γεννητικότητα ἐπέφερε σημαντική αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἀντίθετα, ὁ πληθυσμός διατηρεῖται πολύ καλύτερα στίς ὀρεινές περιοχές τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς ἐπαρχίας Ἐλασσόνος.

Τό νέο φαινόμενο εἶναι ὅτι ἡ παρακμή αὐτή πλήττει καί τήν πεδινή περιοχή, ὅπως καί τήν περιοχή τῶν λόφων. Οἱ κεντρικοί λόφοι τῆς Θεσσαλίας, τά Ρεβένια, ἔχασαν 29 ἕως 30% τοῦ πληθυσμοῦ τους κατά κοινότητα: πρόκειται γιά περιοχή ἡ ὁποία παράγει ἀποκλειστικά δημητριακά. Ἡ μηχανοποίηση τῶν καλλιεργειῶν καί τῆς συγκομιδῆς αὔξησε κατά πολύ τήν ὑποαπασχόληση καί δικαιολογεῖ τίς ἀναχωρήσεις.

Στήν πεδιάδα τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας, τό σύνολο σχεδόν τῶν κοινοτήτων (ἐκτός ἀπό δύο) παρουσιάζει ἐλάττωση τοῦ πληθυσμοῦ στίς ἀγροτικές ζῶνες. Ἡ παρακμή εἶναι ἰδιαίτερα ἐμφανής στά χωριά στά ὁποῖα ἡ καλλιέργεια τοῦ καπνοῦ ἐπέτρεπε τή διατροφή πολυάριθμου πληθυσμοῦ σέ ἔδαφος μή ἀρδευόμενο.

Στήν πεδιάδα τῆς Ἀνατολικῆς Θεσσαλίας, οἱ ἀγροτικοί πληθυσμοί ἦταν σταθερώτεροι.

β) *Οἱ περιοχές πού παρουσιάζουν αὔξηση.* Στήν Ἀνατολική Θεσσαλία βρίσκονται οἱ σπάνιες ἀγροτικές ζῶνες πού παρουσίασαν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τους κατά τήν τελευταία μεταξύ δύο ἀπογραφῶν περίοδο. Στή Δυτική Θεσσαλία οἱ δύο ἀγροτικές κοινότητες, τῶν ὁποίων ὁ πληθυσμός αὐξήθηκε, ὀφείλουν τήν αὔξηση αὐτή ἀναμφίβολα σέ ἰδιαίτερες περιστάσεις (ἡ κοινότητα Πρίνου τοῦ νομοῦ Τρικάλων καί ἡ κοινότητα Καλλιθύρων τοῦ νομοῦ Καρδίτσης). Ἡ μικρή κώμη τῆς Πύλης καί ἡ γειτονική κοινότητα τοῦ Ἁγίου Βησσαρίωνος αὐξήθηκαν ἀπό πληθυσμούς πού μετακινήθηκαν ἀπό τά Ἄγραφα λόγω σεισμοῦ. Ἀντίθετα, στήν πεδιάδα τῆς Ἀνατολικῆς Θεσσαλίας, πρέπει ν' ἀποδοθεῖ στήν ἐπέκταση τῆς ἀρδεύσεως ἡ πρόοδος τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Ἀμπελῶνος, ἐνῶ οἱ κοινότητες πού βρίσκονταν γύρω ἀπό τήν παλιά λίμνη τῆς Κάρλας ἐπωφελοῦνται ἀπό τήν ἐναλλασσόμενη καλλιέργεια τῆς τελευταίας. Ἡ προσέγγιση τοῦ νεροῦ καί ἡ δυνατότητα ἐντατικότερης καλλιέργειας δικαιολογοῦν τήν ἐλαφρά αὔξηση πληθυσμοῦ τήν ὁποία παρουσίασαν μερικά χωριά, ὅπως τό Στεφαναβίκιο.

Στήν παραλιακή περιοχή οἱ ζῶνες πού παρουσιάζουν αὔξηση εἶναι σπάνιες: αὐτό συμβαίνει μέ μιά κοινότητα τοῦ δέλτα τοῦ Πηνειοῦ, ὅπου οἱ ἀρδευόμενες ἐπιφάνειες αὐξήθηκαν πολύ. Ἄλλα χωριά ὀφείλουν τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τους σέ ἐξωαγροτικούς λόγους: ἡ πρόοδος τῆς νέας Ἀγχιάλου συνδέεται μέ τή γειτνίαση μιᾶς ἀεροπορικῆς βάσεως, ἐνῶ μερικοί παράκτιοι οἰκισμοί τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, ὅπως τά Καλά Νερά, ἡ Μηλίνα καί τά Ἄνω Λεχώνια ἐπωφελοῦνται ἀπό τήν τουριστική κίνηση. Αὐτά ὅμως ἀφοροῦν μόνο μία ἐντελῶς περιορισμένη ζώνη. Τελικά, οἱ μόνες περιοχές πού παρουσιάζουν αἰσθητή αὔξηση πληθυσμοῦ εἶναι οἱ πόλεις:

	Πληθυσμός τό 1961	Πληθυσμός τό 1971
Βόλος	67.000	51.220
Νέα Ἰωνία	18.000	19.955
Συγκρότημα Βόλου		
Λάρισα	56.000	70.000
Τίρναβος		10.687
Τρίκαλα		38.740
Καρδίτσα		25.830

Ἡ αὔξηση αὐτή εἶναι ἐξ ἄλλου ἄνιση: στόν Τίρναβο ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τριτογενοῦς τομέα δέν μπόρεσε νά ἰσοφαρίσει τίς ἀναχωρήσεις πού σημειώθηκαν ἀνάμεσα στούς καπνοκαλλιεργητές καί ὁ ὁλικός πληθυσμός ἐλαττώθηκε. Στό Βόλο οἱ δυσχέρειες τοῦ δευτερογενοῦς τομέα ἐξηγοῦν τή σχετικά μικρή αὔξηση τοῦ συγκροτήματος, πού παρουσιάζεται στούς ἀκραίους συνοικισμούς, ἐνῶ ὁ Βόλος καί ἡ Νέα Ἰωνία στεροῦνται χώρου γιά οἰκοδόμηση καί παρουσιάζουν ἐλάχιστη αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ πρόοδος τῆς Καρδίτσας δέν εἶναι σημαντικότερη: ἡ πόλη παραμένει ἀγροτική ἀγορά καί μικρό διοικητικό κέντρο, ὅπου καμιά ἄλλη δραστηριότητα δέν διαδέχθηκε τήν ἀναζωπύρωση πού σημειώθηκε ὅταν πρό δέκα περίπου ἐτῶν εἶχε κατασκευασθεῖ τό φράγμα τοῦ Μέγδοβα.

Οἱ δύο πόλεις, τῶν ὁποίων ἡ αὔξηση εἶναι περισσότερο σημαντική, εἶναι τά Τρίκαλα καί ἡ Λάρισα, οἱ ὁποῖες τείνουν νά ἐμφανίζονται σάν πρωτεύουσες τῆς Δυτικῆς καί Ἀνατολικῆς Θεσσαλίας ἀντίστοιχα. Μέ αὔξηση 35% μέσα σέ δέκα χρόνια τά Τρίκαλα ἔρχονται στήν πρώτη σειρά, μολονότι ὁ βιομηχανικός τομέας παρουσιάζει μικρή μόνο ἀνάπτυξη.

Ὅσον ἀφορᾶ τή Λάρισα, τό ποσοστό αὐξήσεώς της (30%) εἶναι ἀκριβῶς ὅμοιο μέ τό ποσοστό τῆς προηγούμενης δεκαετίας, πράγμα πού πιστοποιεῖ μία ὡραία συνέχεια ὡς πρός τήν πρόοδο.

Σημειώνουμε ἀκόμη ὅτι μεταξύ τῶν μικρῶν κέντρων ἀπό 5.000 μέχρι 10.000 κατοίκους, μερικά, ὅπως ἡ Καλαμπάκα καί ἡ Ἐλασσών, παρουσίασαν σημαντική αὔξηση πού ὀφείλεται βασικά στήν ἐμπορική καί διοικητική τους δραστηριότητα.

Ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτά, καταλήγουμε στό συμπέρασμα ὅτι ἡ Θεσσαλία ὀφείλει στήν καλή διατήρηση τῶν πόλεών της τό γεγονός ὅτι ἔχει διατηρήσει σχεδόν ἄθικτο τόν ὁλικό πληθυσμό της.

Τό πρόβλημα τῆς ἰσορροπήσεως τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ στίς ἀγροτικές περιοχές. Ὁ ρόλος τῆς ἀρδεύσεως

Μπορεῖ νά πεῖ κανείς ὅτι στή Θεσσαλία ὅλες οἱ περιοχές ξηρῆς καλλιέργειας ἔχουν πλεόνασμα ἀγροτικοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ. Ἡ ὑπερβολική χρήση μηχανικῶν μέσων ἐλάττωσε σημαντικά τόν ἀριθμό τῶν ἀναγκαίων γιά τήν καλλιέργεια τῶν δημητριακῶν ἡμερομισθίων, καί ἀπ' αὐτό προέκυψε πλεόνασμα ἀγροτικοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ. Δεδομένου ὅτι ἡ παραγωγή αὐξήθηκε ἀντίστοιχα, ἡ ὑποαπασχόληση αὐτή δέν ἔγινε αἰσθητή ἀπό τούς γεωργούς ἐγκαίρως. Παρ' ὅλα αὐτά, εἶναι πραγματική.

Ἐπί πλέον, σέ ὅλες τίς ὀρεινές περιοχές ὑπάρχουν ἰδιαίτερες δυσκολίες πού προέρχονται ἀπό τίς δυσχέρειες τῆς κυκλοφορίας, ἀπό τήν ἀνεπάρκεια τοῦ συλλογικοῦ ἐξοπλισμοῦ, ἀπό τήν περιορισμένη ἔκταση τοῦ καλλιεργούμενου ἐδάφους, καί ἀπό τίς δυσκολίες τῆς κτηνοτροφίας.

Μέ τίς συνθῆκες αὐτές, οἱ μόνες περιοχές στίς ὁποῖες μπορεῖ κανείς νά περιμένει ἄν ὄχι αὔξηση τουλάχιστο διατήρηση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ στό σημερινό του ἐπίπεδο, εἶναι ἐκεῖνες πού ἔχουν ἄρδευση. Στή Θεσσαλία εἶναι δύσκολο νά ἐκτιμήσει κανείς τό ρόλο τῆς ἀρδεύσεως στήν ἐξέλιξη τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, γιατί, ἐκτός ἀπό περιορισμένες περιπτώσεις, ἡ ἄρδευση αὐτή ὀφείλεται στήν ἀτομική πρωτοβουλία τῶν χωρικῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνοίγουν φρέατα ἐγκαθιστώντας ἀντλία πού κινεῖται μέ κινητήρα, ἐφ' ὅσον ἔχουν τά οἰκονομικά μέσα καί ἐφ' ὅσον ἡ ἐγκατάσταση αὐτή κρίνεται ἀποδοτική, ἀφοῦ ληφθεῖ ὑπ' ὄψη ἡ θέση τοῦ ὑδάτινου ὑποστρώματος.

Δύο περιοχές στή Θεσσαλία εὐνοήθηκαν μέχρι τώρα μέ τήν ἐγκατάσταση πλήρους δικτύου ἀρδεύσεως: ἡ περιοχή Μάτι Τιρνάβου καί ἡ περιοχή τοῦ Μέγδοβα.

1. *Τό Μάτι Τιρνάβου*

Ἡ μελέτη τῆς δημογραφικῆς ἐξελίξεως τῆς περιοχῆς Μάτι Τιρνάβου εἶναι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα, γιατί ἡ ἔναρξη τῆς ἀρδεύσεως χρονολογεῖται ἤδη ἀπό τό 1955. Εἴκοσι χιλιάδες στρέμματα ποτίζονται ἀπό δύο ὑπόγειες πηγές τῶν ὁποίων ἡ ἀπόδοση ἀνέρχεται σέ τρία κυβικά μέτρα κατά δευτερόλεπτο.

Ἐπί πλέον, ἔξω ἀπό τό Μάτι Τιρνάβου καί στήν ἴδια περιοχή, ἕνα παλιό αὐλάκι ἑνωμένο μέ μιά διακλάδωση τοῦ ποταμοῦ Τιταρήσιου ἐπιτρέπει τήν ἄρδευση 3.500 στρεμμάτων. Τέλος, ἡ ἀφθονία τοῦ ὑπόγειου ὕδατος ἐπέτρεψε τή γρήγορη ἐπέκταση τῆς ἀτομικῆς ἀρδεύσεως, μέ τήν ἐγκατάσταση ἀντλιῶν.

Οἱ καλλιέργειες στήν ἀρδευόμενη ζώνη Μάτι Τιρνάβου κατά τό 1968

Βαμβάκι	12.600
Πεπόνια καί καρπούζια	1.719
Ἀραβόσιτος	1.177
Ζαχαρότευτλα	995
Καπνός	903
Ὀπωρῶνες	534
Μηδική	417
Τομάτες	361
Ἄλλα λαχανικά	145
Δημητριακά	253
Ἀμπέλια	137
Διάφορα	29
Σύνολο	19.270

Μιά καί λείπει κάθε σημαντική αὔξηση τῆς ἀπασχολήσεως τόσο στό δευτερογενῆ ὅσο καί στόν τριτογενῆ τομέα, πρέπει νά ἀποδώσουμε τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ στήν ἄρδευση. Στήν πόλη τοῦ Τιρνάβου, τό 1961, 53% τοῦ πληθυσμοῦ, δηλαδή ἡ ὑψηλότερη ἀναλογία μεταξύ τῶν θεσσαλικῶν πόλεων πού ἀριθμοῦν πάνω ἀπό 10.000 κατοίκους, ζοῦσαν ἀποκλειστικά ἀπό τή γεωργία. Ἡ ἀναλογία αὐτή δέν πρέπει νά ἄλλαξε πολύ ἀπό τότε, καί ἡ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Τιρνάβου πρέπει νά ἀποδοθεῖ στή συρροή ἀγροτῶν-ἐργατῶν, πού ἦταν βέβαιοι ὅτι θά ἔβρισκαν ἐκεῖ κανονική ἀπασχόληση. Πράγματι, τά μεγάλα ἔργα στήν περιοχή Τιρνάβου γίνονταν κατά παράδοση ἀπό ἀγρότες–ἐργάτες, προερχόμενους ἀπό τήν ἐπαρχία τῆς Ἐλασσόνος. Οἱ τελευταῖοι αὐτοί ἔβρισκαν ἐργασία, χάρη στή μεγάλη ποικιλία τῶν ἐφαρμοζόμενων καλλιεργειῶν, ὁλόκληρο τό χρόνο, στούς ἀμπελῶνες, στούς ὀπωρῶνες, στή συγκομιδή τοῦ βαμβακιοῦ, τοῦ καπνοῦ, τῶν ἐλαιῶν κτλ. Αὐτοί ἐγκαθίστανται ὁριστικά καί μερικοί ἀπ' αὐτούς ἀγόραζαν κτήματα, ἐφ' ὅσον εἶχαν τά μέσα. Στόν Ἀμπελῶνα, τό πλουσιότερο ἀπ' τά χωριά τῆς περιοχῆς, ὁ πληθυσμός ἀνέβηκε μετά τήν ἀπογραφή ἀπό 4.050 σέ 7.000 κατοίκους, λόγω τῆς καθόδου ἀγροτῶν–ἐργατῶν καί τῆς ἐγκαταστάσεως ὀρεσιβίων ποιμένων, οἱ ὁποῖοι ἐγκατέλειψαν τίς ἐποχικές τους μετακινήσεις. Στό Φαλάμι, ἄλλο χωριό τῆς παραπάνω ζώνης, ἡ κατάσταση εἶναι ἀκριβῶς ἴδια καί σημειώθηκε αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ κατά 25%.

Στήν περίπτωση τοῦ χωριοῦ Μάτι Τιρνάβου, ἀφ' ἑνός ἡ αὔξηση τῶν ἀρδευόμενων ἐκτάσεων, ἀφ' ἑτέρου ἡ μεγάλη ποικιλία τῶν ἐφαρμοζόμενων καλλιεργειῶν προκάλεσε τήν αὔξηση τῆς ἀγροτικῆς ἀπασχολήσεως καί κατά συνέπεια τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ.

2. *Ἡ περιοχή τοῦ Μέγδοβα*

Ἡ ἀρδευόμενη ζώνη τοῦ Μέγδοβα διευθετήθηκε πολύ ἀργότερα: ἡ ἄρδευση ἄρχισε κατά τό 1966. Σήμερα ἐκτείνεται σέ 21.500 στρέμματα.

Ἐξέλιξη τῶν καλλιεργειῶν στήν ἀρδευόμενη ζώνη Μέγδοβα (σέ στρέμματα)

	1966-67	1967-68	1968-69
Δημητριακά	20.200	13.700	7.570
Βαμβάκι	2.280	7.250	12.370
Μηδική	1.600	2.740	3.600
Ἀραβόσιτος	1.000	2.040	3.800
Διάφορα	6.920	6.270	4.660

Ὁ πίνακας δείχνει ὅτι ἡ ἐξέλιξη εἶναι ταχεία. Ἐν τούτοις δέν ἐξετάσθηκε ἕως τώρα τό φαινόμενο τῆς συρροῆς τοῦ πληθυσμοῦ, ὅπως ἔγινε στήν περιοχή τοῦ χωριοῦ Μάτι Τιρνάβου. Στό χωριό Παλαιοεκκλησιά, τό ὁποῖο πήραμε σάν παράδειγμα γιατί βρίσκεται ὁλόκληρο μέσα στήν ἀρδευόμενη ζώνη, ἡ φαινομενική αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ ὀφείλεται ἐξ ὁλοκλήρου στήν ὑπεροχή τῶν γεννήσεων σέ σχέση μέ τούς θανάτους. Ἀναμφίβολα, οἱ πρόοδοι τῆς ἀρδεύσεως σταμάτησαν τή μεταναστευτική κίνηση πρός τό ἐξωτερικό. Ἀλλ' ἡ ἔκταση γῆς, ἡ ὁποία ἀνήκει κατά μέσον ὅρο σέ κάποια οἰκογένεια, εἶναι πάρα πολύ μικρή ὥστε νά ἐπιτρέπει κι ἄλλον τεμαχισμό: Τό ἕνα τρίτο τῶν οἰκογενειῶν τοῦ χωριοῦ ἔχει λιγότερα ἀπό 20 στρέμματα, οἱ δέ πολυμελέστερες οἰκογένειες καλλιεργοῦν 30 περίπου στρέμματα κάθε μία. Ἡ ἔκταση αὐτή μαζί μέ τήν καλλιέργεια τοῦ βαμβακιοῦ ἐπιτρέπει ἕνα κανονικό εἰσόδημα, δύσκολα ὅμως θά μποροῦσε κανείς νά προβλέψει προσέλευση ἄλλων ξένων οἰκογενειῶν στό χωριό.

Προσπάθειες ἐξαγωγῆς συμπερασμάτων μέ βάση τά παραπάνω δεδομένα

Φαίνεται λοιπόν ὅτι οἱ μόνες ἀγροτικές περιοχές πού θά ἦταν δεκτικές αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τους εἶναι ἐκεῖνες στίς ὁποῖες ἡ ἄρδευση θά καθιερώσει ἀγροτική οἰκονομία πού ἀπαιτεῖ πολλά ἐργατικά χέρια καί πού ἐπιτρέπει σέ μία οἰκογένεια νά ζεῖ σέ περιορισμένη ἔκταση γῆς.

Φαίνεται ὅτι ἀποκλείεται ἡ καλλιέργεια τοῦ βάμβακα ἤ τοῦ ζαχαρότευτλου νά ἐπιτρέπει τή συντήρηση ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ μέ πυκνότητα μεγαλύτερη τῆς σημερινῆς.

Κατά τά προσεχῆ χρόνια δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι γενικά οἱ ἀρδευόμενες περιοχές θά διατηρήσουν τόν πληθυσμό τους καί μάλιστα θά τόν αὐξήσουν ἄν ἔχουν καλλιέργειες λαχανικῶν, ἀλλιῶς δέν μπορεῖ νά περιμένει κανείς ὅτι θά ἀποτελέσουν ζῶνες ἕλξεως ἔναντι τῶν λιγότερο εὐνοημένων περιοχῶν.

Ἐξ ἄλλου, αὔξηση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ εἶναι δυνατή μόνο ἐφ' ὅσον ἡ μέση πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ δέν εἶναι πολύ μεγάλη. Στήν περίπτωση τῆς περιοχῆς Τρικάλων, ὅπου ἡ πυκνότητα τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ξεπερνάει τούς 100 κατοίκους κατά μ^2, ἀποκλείεται νά περιμένει κανείς αὔξηση τῆς ἀπασχολήσεως, μεταβολή τῶν καλλιεργειῶν ἤ βελτίωση τοῦ συστήματος κατανομῆς τοῦ νεροῦ.

Κατανομή τῆς ἀπασχολήσεως κατά περιοχές στή Θεσσαλία

Θά προσπαθήσουμε ἐδῶ νά καταρτίσουμε τυπολογία τῶν διαφόρων περιοχῶν τῆς Θεσσαλίας, ἀπό ἄποψη ἀπασχολήσεως στό παρόν καί στό μέλλον.

Ἀπό τό 1951 μέχρι τό 1961 ἡ Θεσσαλία σημείωσε ἐτήσια αὔξηση πληθυσμοῦ κατά 1%, ἤτοι κατά 6.000 ἕως 7.000 ἄτομα τό χρόνο.

Ἔτη	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Γεννήσεις	12.934	12.671	12.394	12.600	12.381	12.654	13.020
Θάνατοι	4.460	4.790	4.809	4.906	4.853	4.807	–
Φυσική αὔξηση	8.474	7.880	7.185	7.694	7.528	7.847	–
Μετανάστευση	1.019	3.754	5.067	6.240	6.478	4.257	–

Ὁ πίνακας μᾶς δείχνει ὅτι κατά τή δεκαετία 1961-1971 θά ἔχουμε πιθανόν μικρότερη αὔξηση τοῦ θεσσαλικοῦ πληθυσμοῦ: ἡ μετανάστευση δεκαπλασιάσθηκε ἀπό τήν προηγούμενη περίοδο καί φαίνεται ὅτι γιά τό σύνολο τῶν δέκα χρόνων θ' ἀπορροφήσει αὐτή τουλάχιστον τό ἥμισυ μιᾶς φυσικῆς αὐξήσεως κατώτερης τῶν 8.000 κατ' ἔτος. Ὁ πίνακας δέν λαμβάνει ἐπίσης ὑπ' ὄψη τίς ἀνταλλαγές τοῦ πληθυσμοῦ μέ τίς ἄλλες ἐπαρχίες. Αὐτές ὅμως ἐξ αἰτίας τῆς ἑλκτικῆς δυνάμεως τῆς Θεσσαλονίκης καί πρό παντός τῆς Ἀθήνας, πολύ ἰσχυρότερης ἀπό τήν ἕλξη πού ἀσκοῦν οἱ θεσσαλικές πόλεις, πρέπει νά εἶναι δυσμενεῖς γιά τή Θεσσαλία. Κατά τή γνώμη μας, ἡ ἐτήσια αὔξηση θά ἔπρεπε νά εἶναι 2.000 ἕως 3.000 ἄτομα τό ἀνώτατο ὅριο, πράγμα πού σημαίνει ὅτι 5.000 ἕως 6.000 ἄτομα ἐγκαταλείπουν τή Θεσσαλία κάθε χρόνο.

Ἡ δημογραφική μας μελέτη πρέπει νά μᾶς ἐπιτρέψει νά καθορίσουμε ἀπό ποιά περιοχή προέρχεται τό ἐργατικό αὐτό δυναμικό.

α) *Οἱ δεξαμενές (reservoir) ἐργατικοῦ δυναμικοῦ*

Ὁ πρῶτος τύπος περιοχῆς εἶναι ἐκεῖνος πού προμηθεύει ἐργατικό δυναμικό. Θά τόν ἀποκαλέσουμε «δεξαμενή». Ὑπάρχουν πολλοί τύποι «δεξαμενῶν».

Οἱ ὑπό ἐξάντληση δεξαμενές

Τά Βλαχοχώρια τῆς Πίνδου ἀποτέλεσαν πηγή μεγάλου μεταναστευτικοῦ ρεύματος μέ προορισμό τίς μεγάλες πόλεις. Σήμερα ὅμως ὁ μόνιμος πληθυσμός εἶναι ὀλιγάριθμος καί πρέπει νά θεωρήσουμε τήν

περιοχή αὐτή σάν τόπο παραθερισμοῦ, στόν ὁποῖο οἱ δυνατότητες κινητοποιήσεως τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ εἶναι λιγοστές.

Τά ἀνατολικά ὄρη: Πήλιο, Μαυροβούνι, Ὄσσα, Ὄλυμπος

Ἡ ἀναλογία τῶν γερόντων εἶναι σ' αὐτά ὑψηλή, πάντοτε σχεδόν ἀνώτερη ἀπό τό 10%, τό δέ ποσοστό γεννητικότητας χαμηλό, μεταξύ 12,5 καί 15%. Ἡ φυσική αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ κυμαίνεται συχνά μεταξύ 3 καί 5%. Ὁ πληθυσμός ἐλαττώνεται ἐδῶ καί πολύ καιρό, πρό πάντων στό Πήλιο. Ὑπάρχουν ὅμως ἀκόμη δυνατότητες μεταναστεύσεως, τίς ὁποῖες μπορεῖ κανείς νά ὑπολογίσει σέ 1% ἐτησίως. Ὁλικός πληθυσμός 60.000 κάτοικοι περίπου. Ἐτήσια ἔξοδος: 600 κάτοικοι.

Τά νότια τῆς ἐπαρχίας Ἁλμυροῦ

Καί ἐκεῖ ἐπίσης ἡ ἀναλογία τῶν γερόντων εἶναι συχνότατα ἀνώτερη ἀπό 10 ἕως 12%. Μπορεῖ κανείς νά ὑπολογίσει ἔξοδο ἐργατικοῦ δυναμικοῦ 1% κάθε χρόνο. Ὁλικός πληθυσμός 10.000 κάτοικοι περίπου. Ἔξοδος 1% περίπου ἐτησίως, δηλαδή 100 κάτοικοι.

Οἱ ὑπό σταθεροποίηση δεξαμενές

Πρόκειται γιά περιοχές μέ ὑψηλή γεννητικότητα καί χαμηλή θνησιμότητα, στίς ὁποῖες ἡ ἐτήσια αὔξηση εἶναι 2 ἕως 2,5%, καί ὅπου τό σύνολο τῆς αὐξήσεως αὐτῆς ἀπορροφᾶται ἀπό τή μετανάστευση μέ προορισμό τό ἐξωτερικό, καί ἀπό τήν ἔξοδο τῶν ἀγροτῶν πρός τίς πόλεις.

Πρόκειται γιά τήν ἐπαρχία Ἐλασσόνος καί τά ἀνατολικά τμήματα τῶν ἐπαρχιῶν Καλαμπάκας καί Τρικάλων. Ὅσον ἀφορᾶ τίς περιοχές, ὅπου δέν μπορεῖ κανείς νά προβλέψει ἐπέκταση τῆς ἀρδεύσεως, ἡ σημερινή κίνηση ἐξόδου ἀναγκαστικά θά συνεχισθεῖ. Στίς πεδινές περιοχές εἶναι δυνατόν ὁ περιορισμός τῶν δικτύων ἀρδεύσεως νά ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τό τέλος τῆς ἐξόδου, μέ τήν ἐντατικοποίηση τῶν καλλιεργειῶν. Ἀλλά ἡ πεδινή αὐτή περιοχή πάσχει ἤδη ἀπό πολύ ἰσχυρή πυκνότητα πληθυσμοῦ (συχνά πάνω ἀπό 100 κατοίκους κατά μ^2), καί δέν φαίνεται δυνατή ἡ παραπέρα αὔξηση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ. Ἑπομένως, μπορεῖ νά ὑπολογίσει κανείς σέ ὅλη τήν παραπάνω εὐρεία περιφέρεια, ἔξοδο τοῦ πληθυσμοῦ σέ ποσοστό τουλάχιστον 2% τό χρόνο.

Ὁ πληθυσμός τῆς παραπάνω ζώνης (ἐκτός ἀπό τίς πόλεις) κατά τό 1961 ἦταν ὁ ἑξῆς:

Ἐπαρχίες	
Ἐλασσόνος	48.000
Καλαμπάκας (Ἀνατ. τμῆμα)	27.000
Τρικάλων (Βόρειο τμῆμα)	50.000
Καρδίτσης (Δυτικό τμῆμα)	55.000
Σύνολο	180.000

Μέ ἀναλογία 2% ἐτησίως (ἀσθενής ὑπόθεση): ἐτήσιες διαθεσιμότητες ἐργατικοῦ δυναμικοῦ: *3.600 ἄτομα*

Μέ ἀναλογία 3% ἐτησίως (ἰσχυρή ὑπόθεση): ἐτήσιες διαθεσιμότητες ἐργατικοῦ δυναμικοῦ: *5.400 ἄτομα*

Δεξαμενές ὑπό ἀνάπτυξη

Τά Ρεβένια, λόφοι μεταξύ Λάρισας καί Φαρσάλων, ὅπου ἡ πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ δέν εἶναι πολύ μεγάλη, ὅπου ὅμως ἡ οἰκονομία, στηριζόμενη ἀποκλειστικά στήν καλλιέργεια δημητριακῶν, δέν μπορεῖ νά γίνει ἐντατική λόγω ἐλλείψεως νεροῦ γιά τήν ἄρδευση, καί ὅπου ἀναγκαστικά λόγω τῆς χρήσεως μηχανικῶν μέσων ὑπάρχει ὑποαπασχόληση, ὁ πληθυσμός πρέπει νά ἐλαττωθεῖ. Τμῆμα τῆς ἐπαρχίας Φαρσάλων καί ἡ περιοχή τοῦ Βελεστίνου στήν ἐπαρχία τοῦ Βόλου βρίσκονται στήν ἴδια κατάσταση. Ὁλικός πληθυσμός: 20.000 κάτοικοι περίπου. Διαθέσιμος: 1 ἕως 2% ἐτησίως, *δηλ. 200 ἕως 400 κάτοικοι. Σύνολο διαθέσιμου πληθυσμοῦ ἀπό τίς δεξαμενές:* Ἀσθενής ὑπόθεση: 4.500 κάτοικοι. Ἰσχυρή ὑπόθεση: 6.500 κάτοικοι.

β) *Τό ὑπόλοιπο τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν*

Οἱ ὑπόλοιπες ἀγροτικές περιοχές δέν ἀποτελοῦν ἀκριβῶς δεξαμενές ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, ἀλλά καί ἄν ἀκόμη ὁ πληθυσμός ἐξακολουθήσει ν' αὐξάνει σέ αὐτές, θά συμβαίνει συχνά μέρος τοῦ φυσικοῦ πλεονάσματος νά προορίζεται γιά τή μετανάστευση, δηλαδή νά κατευθύνεται πρός τίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας ἤ τοῦ ὑπόλοιπου τῆς Ἑλλάδος.

Τό ὑπόλοιπο τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλίας ἀντιπροσωπεύει 200.000 κατοίκους περίπου. Ἄν τό διαθέσιμο κατ' ἔτος ἐργατικό δυναμικό εἶναι τῆς τάξεως τοῦ 0,5%, θά ἔχουμε 1.000 κατοίκους· ἄν αὐτές εἶναι 1%, θά ἔχουμε 2.000 κατοίκους κάθε χρόνο, οἱ ὁποῖοι θά εἶναι πιθανόν νά ἀναχωρήσουν.

Γενικό σύνολο

Τό γενικό σύνολο τοῦ κινητοποιήσιμου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ εἶναι συνεπῶς τῆς τάξεως τῶν 5.500 ἐτησίως (ἀσθενής ὑπόθεση) μέχρι 8.500 ἐτησίως (ἰσχυρή ὑπόθεση).

Δυνατότητες ἀπορροφήσεως τίς ὁποῖες ἔχει ἡ Θεσσαλία

Ὁ ἀστικός πληθυσμός τῆς Θεσσαλίας εἶναι σήμερα τῆς τάξεως τῶν 300.000 κατοίκων. Μέ βάση τά ἀποτελέσματα τῆς περιόδου 1951-1961 μποροῦμε νά δεχθοῦμε ὅτι ὁ πληθυσμός αὐτός αὐξάνεται κατά 2 ἕως 2,5% ἐτησίως, δηλαδή κατά μέσον ὅρο αὔξηση ἰσχυρότερη στή Λάρισα, λιγότερο ἰσχυρή στό Βόλο, κατά 4.000 ἕως 5.000 ἄτομα. Τό τμῆμα τῆς φυσικῆς αὐξήσεως εἶναι τῆς τάξεως τοῦ 1%, δηλαδή τῶν 2.000 ἀτόμων, τό τμῆμα τῆς μεταναστεύσεως, ἀπό 1 ἕως 1,5%, δηλαδή τῶν 2.000 ἕως 3.000 ἀτόμων. Συνεπῶς, ἀφοῦ ἡ προσφορά ἀνέρχεται σέ 5.500 μέχρι 8.500 ἄτομα ἐτησίως, ὑπολείπονται, στήν καλύτερη περίπτωση, 2.500 ἄτομα, στή χειρότερη, 6.500 ἄτομα τά ὁποῖα θά πρέπει νά ζητοῦν ἐργασία ἀλλοῦ κάθε χρόνο.

Σκοπός κάθε διευθετήσεως κατά περιοχές θά πρέπει νά εἶναι ἡ διατήρηση τοῦ πληθυσμοῦ στόν τόπο του, εἴτε μέ τήν ἐντατικοποίηση τῆς γεωργίας, εἴτε μέ τή δημιουργία ἀπασχολήσεως στίς πόλεις, τόσο στό δευτερογενῆ ὅσο καί στόν τριτογενῆ τομέα.

Ἡ πρώτη λύση εἶναι ἐκείνη πού πρέπει νά προκύψει ἀπό τήν ἐκτέλεση ἔργων ἀρδεύσεως. Πρέπει ὅμως νά τονίσουμε ὅτι στίς περισσότερες περιπτώσεις, τά ἔργα αὐτά δέν θά ἐκτελεσθοῦν σέ ζώνη στήν ὁποία ἡ ἄρδευση εἶναι ἄγνωστη, ἀλλά σέ ζώνη ὅπου αὐτή ἐφαρμόζεται ἀπό ἀτομική πρωτοβουλία. Συνεπῶς, ἡ βελτίωση θά εἶναι σχετική καί δέν θ' ἀποτελεῖ ἀνατροπή. Ἑπομένως ἡ προσπάθεια θά πρέπει νά ἀφορᾶ κυρίως τίς πόλεις.

III. μέρος δεύτερο: ἀστική τυπολογία

1. *Ὁ ὄγκος τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ*

Ὁ πρῶτος τύπος κατατάξεως τῶν πόλεων εἶναι ἐκεῖνος πού τίς κατατάσσει μέ βάση τό μέγεθός τους.

Εἶναι γνωστό ὅτι ἡ ἑλληνική στατιστική διακρίνει τόν πληθυσμό σέ ἀγροτικό (λιγότεροι ἀπό 2.000 κάτοικοι), ἡμιαστικό (2.000 μέχρι 10.000), καί ἀστικό.

Ἔτσι, ὑπάρχουν στή Θεσσαλία 5 πόλεις (ἄν ὑπολογίσουμε μαζί τό Βόλο καί τή Νέα Ἰωνία): ὁ Βόλος, ἡ Λάρισα, τά Τρίκαλα, ἡ Καρδίτσα καί ὁ Τίρναβος.

Ὅσον ἀφορᾶ τόν ἡμιαστικό πληθυσμό, αὐτός εἶναι συγκεντρωμένος σέ 36 κέντρα, τῶν ὁποίων ὁ πληθυσμός κυμαίνεται μεταξύ 2.000 καί 10.000 κατοίκων.

Τό πρόβλημα εἶναι ἄν οἱ δύο ἀριθμοί τῶν 2.000 καί 10.000 κατοίκων ἀνταποκρίνονται σέ ὅρια ἀστικῶν κατηγοριῶν.

Κατά τή γνώμη μας, καί νομίζουμε ὅτι θά τό ἀποδείξουμε, αὐτό εἶναι ἀλήθεια ὡς πρός τό ὅριο τῶν 2.000 κατοίκων, λιγότερο βέβαιο ὅμως ὡς πρός τό ὅριο τῶν 10.000.

2. *Δημογραφία διαφόρων πόλεων*

1) Γεννητικότητα

Ὑπολογίσαμε τά ποσοστά γεννητικότητας καί γονιμότητας γιά τήν περίοδο 1960-1962 (τρία χρόνια). Ὁ πίνακας δείχνει ὅτι οἱ πόλεις ἐμφανίζονται σχεδόν παντοῦ μέ ποσοστό γεννητικότητας καί πρό παντός μέ ποσοστό γονιμότητας ἀσθενέστερο. Συσχετίσαμε τόν ἀριθμό γεννήσεων κατά τήν περίοδο τῆς ὑπό μελέτη τριετίας πρός τόν ἀριθμό τῶν γυναικῶν τῶν ἡλικίας 15 μέχρι 44 χρόνων κατά τό 1961. Ὁ τρόπος αὐτός ὑπολογισμοῦ τοῦ ποσοστοῦ γονιμότητας ἔχει τό πλεονέκτημα νά ἐξουδετερώνει τήν ἐπίπτωση τῆς κατά ἡλικία συνθέσεως τοῦ πληθυσμοῦ. Θά διαπιστώσουμε ὅτι σέ μερικές περιπτώσεις (στούς νομούς Μαγνησίας) οἱ πόλεις ὑπερτεροῦν ὡς πρός τό ποσοστό γεννητικότητας, ἀλλά τό ἀντίστροφο ἰσχύει ὡς πρός τό ποσοστό τῆς γονιμότητας. Τή μόνη ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ Λάρισα, ὅπου τά ποσοστά τῆς γεννητικότητας καί τῆς γονιμότητας εἶναι σαφῶς τά ἴδια τόσο στήν πόλη, ὅσο καί στήν ὕπαιθρο.

Ὅσον ἀφορᾶ τήν κατηγορία τῶν κωμοπόλεων 2.000 μέχρι 10.000 κατοίκων, ἡ δημογραφική συμπεριφορά της ἐμφανίζεται πολύ ἑτερογενής: ἐπειδή στό νομό Τρικάλων τά Μεγάλα Καλύβια ἔχουν γεννητικότητα 14,3‰ ἐνῶ τό Νεοχώρι ἔχει 23,5‰, χρειαζόταν μελέτη περισσότερο ἐμπεριστατωμένη γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ ἐρωτήματος.

Ἀπό τό 1962 ὁ ἀριθμός τῶν γεννήσεων αὐξήθηκε σημαντικά στίς κυριότερες πόλεις τῆς Θεσσαλίας.

	Ἀριθμός γεννήσεων 1960	Γεννητικότητα 1960 ‰	Ἀριθμός γεννήσεων 1966	Ἐξέλιξη σέ ποσοστά %
Καρδίτσα	476	20,0	436	–8,4
Λάρισα	997	17,9	1.351	35,5
Βόλος	1.117	16,5	1.347	28,6
Τρίκαλα	563	20,1	587	4,6

Οἱ δύο πόλεις πού εἶχαν τήν πιό χαμηλή γεννητικότητα εἶναι ἐκεῖνες, στίς ὁποῖες ὁ ἀριθμός τῶν γεννήσεων αὐξήθηκε κατά τό μεγαλύτερο βαθμό. Δεδομένου ὅτι εἶναι δύσκολο νά δεχθοῦμε ὅτι ἡ γεννητικότητα αὐξήθηκε πολύ (ἄν καί αὐτό δέν ἀποκλείεται λόγω τοῦ γεγονότος τῆς συρροῆς τῶν νέων), μποροῦμε νά συμπεράνουμε ὅτι στό Βόλο ὅπως καί στή Λάρισα, ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γεννήσεων εἶναι ἀνάλογη πρός τό ποσοστό αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ. Στά Τρίκαλα καί τήν Καρδίτσα, ὅπου ὁ ἀριθ-

μός τῶν γεννήσεων διατηρεῖται στό αὐτό ἐπίπεδο ἤ ἐλαττώνεται καί ὅπου τό ποσοστό τῆς γεννητικότητας ἦταν ὑψηλότερο, μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ἡ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ ἰσοφαρίζει ἀκριβῶς τήν ἐλάττωση τοῦ ποσοστοῦ τῆς γεννητικότητας.

1960-1962	Ποσοστό γεννητικότητας ‰	Ποσοστό γονιμότητας ‰
Καρδίτσα (πόλη)	20,6	26,6
Ἀγροτικές περιοχές	22,3	28,2
Ἁγιά	15,3	19,9
Ἀγροτικές περιοχές	15,2	20,5
Ἐλασσών	18,5	24,6
Ἀγροτικές περιοχές	22,5	28,1
Λάρισα	17,5	22,9
Ἀγροτικές περιοχές	17,4	22,3
Τίρναβος	13,9	17,4
Ἀγροτικές περιοχές	18,8	24,8
Φάρσαλα	18,9	24,6
Ἀγροτικές περιοχές	18,7	24,1
Ἁλμυρός	15,8	19,9
Ἀγροτικές περιοχές	14,0	25,7
Βόλος	16,1	19,8
Ἀγροτικές περιοχές	15,5	21,2
Σκόπελος	12,7	18,8
Ἀγροτικές περιοχές	15,7	21,0
Καλαμπάκα	14,8	20,0
Ἀγροτικές περιοχές	24,8	31,6
Τρίκαλα	16,7	21,2
Ἀγροτικές περιοχές	22,1	27,5

2) Θνησιμότητα

Ὅσον ἀφορᾶ τό ποσοστό τῆς θνησιμότητας, εἶναι ἀκόμη δυσκολώτερο νά καταλήξει κανείς σέ συμπεράσματα. Εἶναι γνωστό ὅτι ἡ πρόοδος τῆς ἰατρικῆς τείνει νά σταθεροποιήσει τό πρῶτο, ἐνῶ τό ποσοστό τῆς γεννητικότητας μπορεῖ νά παραμείνει ἰσχυρά διαφοροποιημένο ἐπί πολύ περισσότερο χρόνο.

Οἱ διαφορές μεταξύ ἀστικῆς καί ἀγροτικῆς θνησιμότητας εἶναι μικρές στή Θεσσαλία. Δύο φαινόμενα ἀσκοῦν σχετική ἐπίδραση: ὁ κατά κανόνα καλύτερος ἰατρικός ἐξοπλισμός τῶν πόλεων καί ἡ εὐνοϊκότερη διάρθρωση (structure) κατά ἡλικία: τό τελευταῖο ὅμως αὐτό φαινόμενο δέν ἰσχύει παντοῦ.

Ἐπίσης οἱ πόλεις ἔχουν γενικά ποσοστό θνησιμότητας ἀσθενέστερο ἀπ' ὅ,τι στήν ὕπαιθρο, ἐκτός

1960-1962	Ποσοστό θνησιμότητας ‰
Καρδίτσα (πόλη)	5,6
Ἀγροτικές περιοχές	5,6
Ἁγιά (πόλη)	8,0
Ἀγροτικές περιοχές	11,6
Ἐλασσών (πόλη)	4,2
Ἀγροτικές περιοχές	6,6
Λάρισα (πόλη)	6,7
Ἀγροτικές περιοχές	6,6
Τίρναβος (πόλη)	5,8
Ἀγροτικές περιοχές	7,3
Φάρσαλα	7,3
Ἀγροτικές περιοχές	5,9
Ἁλμυρός	8,9
Ἀγροτικές περιοχές	6,1
Βόλος	8,0
Ἀγροτικές περιοχές	9,5
Καλαμπάκα	4,5
Ἀγροτικές περιοχές	5,8
Τρίκαλα	6,6
Ἀγροτικές περιοχές	5,7

ἀπό δύο περιπτώσεις (τῶν Φαρσάλων καί τοῦ Ἁλμυροῦ). Ἐν πάση περιπτώσει, τά ποσοστά θνησιμότητας εἶναι χαμηλότερα στή δυτική Θεσσαλία, πράγμα πού ἀντικατοπτρίζει εὐνοϊκότερη κατά ἡλικία διάρθρωση τόσο στίς πόλεις ὅσο καί στήν ὕπαιθρο: Καρδίτσα 5,6‰, Βόλος 8,0‰.

Κατά τά ἄλλα, οἱ ἐλλείψεις τῶν καταχωρίσεων, ἰδιαίτερα σημαντικές στή δυτική Θεσσαλία, συντελοῦν στήν τεχνητή ἐλάττωση τοῦ ποσοστοῦ θνησιμότητας.

Δέν εἶναι εὔκολο νά καταλήξει κανείς σέ γενικό συμπέρασμα ὡς πρός τά ποσοστά θνησιμότητας τῶν μικρῶν πόλεων, γιατί εἶναι πάρα πολύ ἀνόμοια.

3) Παιδική θνησιμότητα

Ὁμολογοῦμε ὅτι μένουμε ἔκπληκτοι μπροστά στούς ἀριθμούς παιδικῆς θνησιμότητας, τῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας.

Ἤδη ὡς πρός τήν περίοδο 1959-1963, οἱ θεσσαλικοί νομοί κατατάσσονται μεταξύ ἐκείνων στούς ὁποίους ἡ παιδική θνησιμότητα εἶναι χαμηλότερη ἀπ' ὅ,τι στήν Καρδίτσα, πού ἔρχεται προτελευταία κατά σειρά σέ σχέση πρός ὅλες τίς πόλεις τῆς Ἑλλάδος. Πρό πολλοῦ ἔχουν σημειωθεῖ ἀνεπάρκειες τοῦ τρόπου καταχωρίσεως τῶν γεννήσεων· αὐτό εἶναι φανερό στόν παρακάτω πίνακα. Δέν βλέπουμε

Παιδική θνησιμότητα	1960	1966
Καρδίτσα (πόλη)	39‰	27‰
Ἀγροτικές περιοχές	26	17
Λάρισα	63	42
Ἀγροτικές περιοχές	28	29
Βόλος καί Νέα Ἰωνία	39	18
Ἀγροτικές περιοχές	25	18
Τρίκαλα	53	39
Ἀγροτικές περιοχές	27	16

κανένα λόγο πού νά δικαιολογεῖ μεγαλύτερη παιδική θνησιμότητα στίς πόλεις παρά στήν ὕπαιθρο. Ἡ πραγματικότητα πρέπει νά εἶναι τό ἀντίστροφο, ἀφοῦ ὁ ἰατρικός ἐξοπλισμός εἶναι καλύτερος στίς πόλεις.

Στό σύνολό τους οἱ δημογραφικές πληροφορίες συμβάλλουν στό νά διακρίνει κανείς κάπως κάθε πόλη, ἀπό τή γειτονική της ὕπαιθρο (γιά τίς 4 μεγάλες πόλεις, καθώς ἐπίσης καί γιά τόν Τίρναβο). *Κάθε πόλη ἔχει ἀσθενέστερη γεννητικότητα καί ἀσθενέστερη γονιμότητα ἀπ' ὅ,τι ἡ ὕπαιθρος πού τήν περιβάλλει.* Αὐτό ὅμως εἶναι ἀλήθεια προκειμένου γιά τίς μεγάλες πόλεις, οἱ ὁποῖες καί μόνο φαίνονται ὅτι ἔχουν αὐτόνομη δημογραφική συμπεριφορά. Οἱ κάτω τῶν 10.000 κατοίκων πόλεις δέν ἔχουν.

Ἡ δεύτερη παρατήρηση εἶναι ὅτι *οἱ ἀντιθέσεις μεταξύ τῆς ἀνατολικῆς καί δυτικῆς Θεσσαλίας (δηλαδή μεταξύ τῆς Θεσσαλίας μέ ἐξελιγμένη δημογραφική συμπεριφορά καί τῆς περισσότερο καθυστερημένης) εἶναι ἰσχυρότερες ἀπ' ὅ,τι οἱ ἀντιθέσεις μεταξύ πόλεως καί ὑπαίθρου.*

Κάθε πόλη παραμένει ἀντανάκλαση τῆς ὑπαίθρου πού τήν περιβάλλει, πράγμα τό ὁποῖο ἀποτελεῖ ἔνδειξη ὅτι καμιά πόλη στή Θεσσαλία δέν εἶναι ἀληθινή μητρόπολη.

3. *Οἱ πόλεις ἔναντι τῶν πληθυσμιακῶν κινήσεων*

Ἐσωτερικές κινήσεις

Οἱ πόλεις εἶναι τό κέντρο πληθυσμιακῶν ἀνταλλαγῶν. Πρῶτα-πρῶτα εἶναι κέντρο ἕλξεως ὡς πρός τό γειτονικό μ' αὐτές πληθυσμό ἤ ὡς πρός περισσότερο ἀπομακρυσμένους πληθυσμούς. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ἐνδιαφέρει νά σημειωθοῦν τά ἑξῆς:

α) *Ἡ ἀναλογία τῶν δημοτῶν ἄλλων κοινοτήτων πού κατοικοῦν στίς διάφορες θεσσαλικές πόλεις κατά τό 1961* (δέν πρόκειται δηλαδή μόνο γιά καταγόμενους ἀπό τή Θεσσαλία ἀλλά καί ἀπό ἄλλες πόλεις).

Μεταξύ τῶν 4 μεγάλων πόλεων τῆς Θεσσαλίας, ἡ Λάρισα ἔρχεται σαφῶς πρώτη ὡς πρός τήν ἀναλογία τῶν ξένων μέ 43,8%, κατόπιν ἔρχονται (στό ἴδιο ἐπίπεδο) ἡ Καρδίτσα (31%) καί τά Τρίκαλα (36,2%) καί

Ἀπογραφή τοῦ 1961

Πόλεις	Ποσοστό ξένων
Καρδίτσα	31,0%
Μουζάκι	28,0%
Σοφάδες	12,0%
Παλαμᾶς	4,4%
Ἁγιά	29,4%
Ἐλασσών	43,5%
Λάρισα	43,8%
Τίρναβος	33,9%
Ἀμπελών	16,0%
Φάρσαλα	29,7%
Ἁλμυρός	20,7%
Μείζων Βόλος	26,0%
Ἅγιος Γεώργιος Ἰωλκοῦ	75,0%
Βελεστῖνον	18,1%
Καλαμπάκα	36,2%
Τρίκαλα	36,2%
Φαρκαδών	16,0%

τελευταῖος ὁ Βόλος μέ 26%, δηλαδή μέ σαφῶς μικρότερη ἀναλογία. Ἡ μειονεκτικότητα αὐτή τοῦ Βόλου ἐξηγεῖται ἐν μέρει ἀπό τήν ἔλλειψη χώρου: ὁ δῆμος Βόλου καί σέ μικρότερο βαθμό ὁ δῆμος Νέας Ἰωνίας ἔχουν σχετικά περιορισμένη ἐπιφάνεια καί ἡ ἐπέκταση τῆς συσσωρεύσεως γίνεται στίς γειτονικές κοινότητες τῶν περιχώρων. Τό καλύτερο παράδειγμα εἶναι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἰωλκοῦ, ὅπου ἡ ἀναλογία τῶν ξένων στήν κοινότητα φθάνει τά 75%. Ἡ Ἁγιά (38,3% ξένων) εὐνοεῖται ἀπό μιά συρροή τῆς ἴδιας μορφῆς. Ἐάν συνυπολογίσουμε ὅμως αὐτές τίς γειτονικές κοινότητες, ἡ ἀναλογία τῶν ξένων στόν Μείζονα Βόλο δέν φθάνει σέ ποσοστό πάνω ἀπό 28%, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ δύναμή του ἕλξεως εἶναι σχετικά ἀσθενέστερη.

Οἱ πόλεις τῶν ὁποίων ὁ πληθυσμός κυμαίνεται ἀπό 5.000 μέχρι 11.000 κατοίκους (διαλέγουμε τόν ἀριθμό αὐτό γιά νά περιλάβουμε καί τόν Τίρναβο) ἔχουν κι αὐτές ἰσχυρή ἀναλογία ξένων. Ἡ Ἐλασσών ἔρχεται στήν πρώτη σειρά μέ 43,5% δημότες ἄλλων κοινοτήτων, ἀναλογία πού ἀντικατοπτρίζει τή δύναμή της ἕλξεως στίς κοινότητες τῆς ἐπαρχίας της. Ἐπίσης, ὁ Τίρναβος φιλοξενεῖ 33,1% ξένων, ἡ Καλαμπάκα 36,2%. Ὕστερα ἔρχονται τά Φάρσαλα (29,7%) καί ὁ Ἁλμυρός. Ἀντίθετα, ὁ Παλαμᾶς (4,4%) ἔχει πολύ μικρή ἀναλογία ξένων, πράγμα πού μᾶς κάνει νά ὑποθέσουμε πολύ περιορισμένη δύναμη ἕλξεως.

Μεταξύ τῶν κωμοπόλεων, τῶν ὁποίων ὁ πληθυσμός κυμαίνεται ἀπό 2.000 μέχρι 5.000 κατοίκους, ἡ ἀναλογία τῶν ξένων ποικίλλει κατά πολύ. Εἶναι σχετικά ἰσχυρή (ἀνώτερη ἀπό 10%) σ' ἐκεῖνες πού εἶναι κέντρα ἕλξεως καί ὅταν ἀκόμη ὁ πληθυσμός τους εἶναι μικρός. Τέτοια εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Μουζακίου (28%), πού εἶναι κάπως ἰδιάζουσα, γιατί σ' αὐτό ἔχουν ἀπογραφεῖ πολλοί ὀρεσίβιοι, πού εἶχαν ἔλθει τήν ἡμέρα τῆς ἀπογραφῆς γιά τήν ἑβδομαδιαία ἀγορά, τῶν Σοφάδων (12%), τοῦ Σικουρίου

(15,6%), τοῦ Ἀμπελῶνος (16%), τῶν Γόνων (15,5%), τῆς Ζαγορᾶς (13,1%), τοῦ Βελεστίνου (18,1%), τῆς Νέας Ἀγχιάλου (16,4%), τοῦ Φαρκαδῶνος (16%).

Σέ μερικές περιπτώσεις ὅμως, ἡ ἀναλογία τῶν ξένων αὐξήθηκε ἀπό ἕναν ἀριθμό βοσκῶν πού ζοῦν στήν πεδιάδα μόνο τό χειμώνα. Τέτοια εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Τιρνάβου, τῶν Γόνων καί τοῦ Φαρκαδῶνος, τοῦ Βελεστίνου καί τοῦ Ζάρκου.

Τελικά, πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι μερικές κωμοπόλεις, πού ὁ πληθυσμός τους δέν φθάνει τίς 2.000 κατοίκους, παίζουν παρ' ὅλα αὐτά τό ρόλο μικρῶν κέντρων: τέτοια εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ δήμου Πύλης (17,1% ξένων) καί τῆς κοινότητας Λεονταρίου (33% ξένων).

β) *Ἡ ἀναλογία αὐτῶν πού γεννήθηκαν σέ ἄλλη κοινότητα μεταξύ τῶν ἀρχηγῶν οἰκογενειῶν δημοτῶν τῆς πόλεως. Καί ἡ ἀναλογία αὐτή εἶναι ἐπίσης ἀποκαλυπτική.*

Μεγάλες πόλεις	Ἀναλογία δημοτῶν πού γεννήθηκαν ἔξω ἀπό τήν πόλη	Ἀναλογία δημοτῶν	Μέσος ὅρος A+B / 2
Καρδίτσα	42,9%	31%	36,9%
Λάρισα	71,2%	43,8%	57,5%
Βόλος	68,5	26	47
Τρίκαλα	40,3	36,2	38,1
Τίρναβος	32,4	33,1	32,5
Πόλεις 2.000-10.000 κατοίκων			
Μουζάκι	26,3%	28%	27%
Σοφάδες	30,2	18,0	23,2
Καλαμπάκα	31,5	36,0	33,5
Πύλη	15,9	17,1	16
Ἐλασσών	53,7	43,5	48,5
Φάρσαλα	45,1	29,7	37
Ἁγιά	29,4	29,4	29
Ἁλμυρός	21,5	20,7	21
Συκούριον	36,5	15,6	26
Γόνοι	24,3	15,5	20
Ἀμπελών	47,3	16	31,5
Βελεστῖνον	37	18,1	27,5
Παλαμᾶς	6,8	4,4	5,5
Φαρκαδών	29,7	16	22,5

Βλέπουμε ὅτι ἡ ἀναλογία αὐτή συμφωνεῖ μέ τήν ἀναλογία τῶν μή δημοτῶν. Ἐπιτρέπει νά καθορίσουμε κάποια ἱεραρχία τῶν πόλεων, ὅταν βροῦμε τό μέσο ὅρο, καί δίνει μία καλή ἰδέα γιά τή δυναμικότητα τῶν διαφόρων πόλεων.

Πράγματι, ἐάν ἐξετάσουμε *τήν κατηγορία τῶν πόλεων στίς ὁποῖες τό ποσοστό ὑπερβαίνει τό 35%*, ἔχουμε τίς 4 μεγάλες πόλεις καί ἐπί πλέον τήν Ἐλασσόνα καί τά Φάρσαλα, πού εἶναι οἱ δύο μέσης σπουδαιότητας πόλεις τῶν ὁποίων ἡ ἔλξη εἶναι ἰσχυρότατη.

Ἀκολουθοῦν οἱ πόλεις τῶν ὁποίων τό ποσοστό κυμαίνεται ἀπό 30 ἕως 35%: ὁ Τίρναβος, ἡ Καλαμπάκα καί ὁ Ἀμπελών. Ἀπ' αὐτές δύο εἶναι πρωτεύουσες ἐπαρχίας καί μία πόλη, ἡ ὁποία προσελκύει ἀγρότες πού προέρχονται ἀπό εὐρεία περιοχή. Οἱ περισσότερες ἀπό τίς ἄλλες μικρές πόλεις ἔχουν ποσοστό κυμαινόμενο μεταξύ 20 καί 30%.

Ἡ ἐξαίρεση τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἐνδιαφέρουσα: ὁ Παλαμᾶς, ἄν καί εἶναι μία πολύ μεγάλη ἀγροτική κωμόπολη (μέ 7.000 κατοίκους σήμερα), ἐν τούτοις δέν ἀσκεῖ καμιά ἔλξη στή γύρω του περιοχή.

γ) *Ἡ ἀναλογία ἀρχηγῶν οἰκογενειῶν καί ἀτόμων πού γεννήθηκαν ἔξω ἀπό τή Θεσσαλία, ἐγγεγραμμένων στό Δημοτολόγιο.* Ἡ ἀναλογία αὐτή μᾶς φαίνεται ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα γιά τόν καθορισμό τῶν πόλεων, τῶν ὁποίων ἡ ἀκτινοβολία ὑπερβαίνει τό αὐστηρά τοπικό πλαίσιο:

Μεταξύ τῶν 4 μεγάλων πόλεων, τό ἀποτέλεσμα εἶναι τό ἑξῆς:

Λάρισα	36,1% (ἀπό τούς ὁποίους 12,1% πρόσφυγες)
Βόλος	32,6% (ἀπό τούς ὁποίους 17,6% πρόσφυγες)
Τρίκαλα	13,8% (ἀπό τούς ὁποίους 2,2% πρόσφυγες)
Καρδίτσα	9,1% (ἀπό τούς ὁποίους 0,8% πρόσφυγες)

Ἐάν ἐξαιρέσουμε τούς πρόσφυγες, οἱ ὁποῖοι εἶναι μᾶλλον ἡ ἐκδήλωση ἑνός μοναδικοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος καί ὄχι κάποιας ἰδιαίτερης ἐπιδράσεως, ἔχουμε τό ἑξῆς ἀποτέλεσμα:

Λάρισα	24%
Βόλος	15%
Τρίκαλα	12,6%
Καρδίτσα	8,3%

Ἡ κατάταξη τῶν διαφόρων αὐτῶν πόλεων μεταξύ τους εἶναι ἀντανάκλαση τοῦ δυναμισμοῦ τους.

Ἡ κατάταξη εἶναι δυσκολώτερο νά ἑρμηνευθεῖ ὡς πρός τίς μικρότερες πόλεις.

Τίρναβος	25,2%
Ἐλασσών	26,9%
Φάρσαλα	12,5%
Ἁλμυρός	16,0% (πρόσφυγες 8,7%)
Ἁγιά	8,5%
Καλαμπάκα	12,5%

Πράγματι, στίς μικρές πόλεις, μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ (τοῦ Τιρνάβου, τῆς Ἐλασσόνος, τῶν Φαρσάλων) ἀποτελεῖται ἀπό νομάδες βοσκούς ἐγκατασταθέντες μόνιμα, πού γεννήθηκαν στή Μακεδονία καί πού ὅμως κατά παράδοση ἐρχόντουσαν νά διαχειμάσουν στή Θεσσαλία. Αὐτό ἀποτελεῖ νέα ἀπόδειξη τοῦ ἑτερογενοῦς τῶν μικρῶν πόλεων.

Ἀντίθετα, στίς πόλεις μέ μικρότερη σπουδαιότητα ὁ πίνακας βρίσκει ξανά τή λογική του: ἡ ἀναλογία ἐκείνων πού γεννήθηκαν ἔξω ἀπό τή Θεσσαλία εἶναι ἰδιαίτερα χαμηλή.

Παλαμᾶς	0,9%
Μουζάκι	4,1%
Σοφάδες	6,4%

δ) *Οἱ πόλεις σάν τόποι ἐκκινήσεως*

— Ἐσωτερικές μεταναστεύσεις

Γνωρίζουμε τίς ἐσωτερικές μετακινήσεις τοῦ πληθυσμοῦ στό ἐσωτερικό τῆς Θεσσαλίας διά μέσου τῆς μελέτης τῶν δημοτολογίων τῶν πόλεων. Γνωρίζουμε ἐπίσης τίς μετακινήσεις ἀπό τήν ὕπαιθρο πρός τίς πόλεις καί ἀπό τίς πόλεις πρός τίς πόλεις. Ἀντίθετα, δέν γνωρίζουμε τίς μετακινήσεις μεταξύ ἀγροτικῶν ζωνῶν. Αὐτές ὅμως πρέπει νά εἶναι πολύ λιγότερο σημαντικές. Μποροῦμε νά ἔχουμε μία ἰδέα γιά τίς διαστικές (interurbains) ἀνταλλαγές ἀπό τό σύνολο τῶν δημοτῶν ἀρχηγῶν οἰκογένειας μιᾶς πόλεως, τούς ὁποίους βρίσκουμε σέ ἄλλες πόλεις τῆς Θεσσαλίας, συγκρίνοντας πρός τό σύνολο τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀρχηγῶν οἰκογενειῶν τῆς πόλεως.

Ἀριθμός ἀρχηγῶν οἰκογενειῶν πού μετανάστευσαν, σέ σύγκριση μέ τόν ἀριθμό τῶν ἀρχηγῶν οἰκογενειῶν τῆς πόλεως

Καρδίτσα	15,9%
Λάρισα	5,4%
Βόλος	3,8%
Τρίκαλα	21,9%

Παρατηροῦμε ὅτι οἱ πόλεις Τρικάλων καί Καρδίτσης προμηθεύουν μεγάλο ἀριθμό μεταναστῶν, ἐν ἀντιθέσει πρός τό Βόλο καί τή Λάρισα.

Τίρναβος	69,1%
Ἁγιά	82,8%
Ἐλασσών	9,8%
Φάρσαλα	35,6%
Ἁλμυρός	38,9%
Καλαμπάκα	22,8%

Οἱ πρωτεύουσες ἐπαρχιῶν παρουσιάζουν καταστάσεις πού διαφέρουν πολύ μεταξύ τους ἀνάλογα μέ τό ἄν βρίσκονται κοντά σέ μιά μεγάλη πόλη (Τίρναβος, Ἁγιά) ἤ εἶναι ἀπομακρυσμένες καί ἀνεξάρτητες (Ἐλασσών). Αὐτό μᾶς ἐπιβεβαιώνει τό γεγονός ὅτι ἡ ὁμάδα τῶν πόλεων πού ἔχουν 2.000-10.000 κατοίκους δέν εἶναι ἀπόλυτα ὁμοιογενής. Ὁ Τίρναβος, ἄν καί ἔχει πάνω ἀπό 10.000 κατοίκους, παρουσιάζει κατάσταση μικρῆς πόλεως. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ μελέτη αὐτή δέν λαμβάνει ὑπ' ὄψη τόν πολύ σημαντικό ἀριθμό ἐκείνων πού κατάγονται ἀπό διάφορες πόλεις τῆς Θεσσαλίας καί πού μεταναστεύουν στήν Ἀθήνα. Γιά νά ἐξακριβωθεῖ αὐτό θά ἔπρεπε νά γίνει εἰδική μελέτη, πού θά μπορεῖ νά συγκριθεῖ μ' ἐκείνη πού ἔγινε γιά τή σύνταξη τοῦ *Οἰκονομικοῦ καί Κοινωνικοῦ Ἄτλαντος τῆς Ἑλλάδος*.

— Μετανάστευση πρός τό ἐξωτερικό

Ἀναφέραμε ἤδη τόν ἀριθμό τῶν διαβατηρίων πού ἐκδόθηκαν ἀπό τό 1961 μέχρι τό 1969, γιά τόν ὁλικό πληθυσμό.

Κατανομή τῶν διαβατηρίων μέ βάση τόν τόπο γεννήσεως

Καρδίτσα	3,07%
Λάρισα	3,15%
Βόλος	5,25%
Τρίκαλα	5,04%
Τίρναβος	1,91%
Ἁγιά	2,15%
Ἐλασσών	6,00%
Φάρσαλα	1,00%
Ἁλμυρός	2,84%

Μεταξύ τῶν μεγάλων πόλεων στίς ὁποῖες τό ποσοστό εἶναι στό σύνολο χαμηλό, διακρίνεται ὁ Βόλος μέ ἕνα ἀρκετά ὑψηλό ποσοστό μεταναστῶν, χαρακτηριστικό βιομηχανικῆς πόλεως πού ἀντιμετωπίζει προβλήματα ἐπαγγελματικῆς ἀπασχολήσεως τῶν πολιτῶν της. Τά Τρίκαλα προμηθεύουν ἐπίσης σημαντικό ἀριθμό μεταναστῶν.

Ἀνάμεσα στίς πρωτεύουσες ἐπαρχιῶν, ἡ κατάσταση εἶναι λιγότερο σαφής. Φαίνεται δηλαδή ὅτι εἶναι ἀντίθετη πρός ἐκείνη τήν ὁποία παρουσιάζουν οἱ μεταναστεύσεις τοῦ ἐσωτερικοῦ: μία πόλη ὅπως ὁ Τίρναβος στέλνει πολλούς μετανάστες σέ ἄλλες πόλεις τῆς Θεσσαλίας—πρό πάντων στή Λάρισα—καί πολύ λίγους στό ἐξωτερικό. Αὐτό ἐπιβεβαιώνεται στήν περίπτωση τῶν μικρῶν κέντρων: ὁ Ζάρκος στέλνει πολλούς μετανάστες στή Λάρισα, λίγους στό ἐξωτερικό, ἐνῶ τό Νεοχώρι κάνει τό ἀντίθετο. Καί ὡς πρός αὐτό ἡ ὁμάδα τῶν μικρῶν πόλεων ἐμφανίζεται πολύ λίγο ὁμοιογενής.

— Ρόλος τῶν πόλεων ὡς διυλιστηρίων πρό τῆς πρός τό ἐξωτερικό μεταναστεύσεως

Ὡς πρός τρεῖς ἀπό τούς τέσσερις νομούς τῆς Θεσσαλίας γνωρίζουμε ταυτόχρονα τόν ἀριθμό τῶν διαβατηρίων πού ἐκδόθηκαν σέ σχέση μέ τόν τόπο κατοικίας καί τόν τόπο γεννήσεως (τοῦ μετανάστη). (Δέν ἔχουμε τά ἀποτελέσματα ὡς πρός τό νομό Τρικάλων.)

Ἡ διαφορά μεταξύ τῶν δύο ἐπιτρέπει νά κρίνουμε περί τῆς ἀναλογίας τῶν μεταναστῶν, ὡς πρός τούς ὁποίους ἡ διανομή σέ μία πόλη εἶναι προσωρινή.

Τό ποσοστό πού δείχνει ὁ πίνακας τῆς ἑπόμενης σελίδας μᾶς φαίνεται ἀρκετά χαρακτηριστικό. Φέρνει σέ ἰσχυρή ἀντίθεση τή Λάρισα μέ τό Βόλο. Ἀλλά ἡ διαφορά προέρχεται κατά τή γνώμη μας πρό πάντων ἀπό τή σύνθεση αὐτή τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Βόλου καί τῆς Λάρισας. Αὐτή ἐπιβεβαιώνει τά προηγούμενα ἀποτελέσματα καί δέν παρέχει νέα.

A	B	A / B × 100
Ἀριθμός διαβατηρίων πού χορηγήθηκαν σέ ὅσους γεννήθηκαν ἀπό τό 1965-1968, στίς πόλεις	Ἀριθμός διαβατηρίων πού χορηγήθηκαν σέ ὅσους κατοικοῦν ἀπό τό 1965-1968, στίς πόλεις	
Καρδίτσα 378	487	77%
Λάρισα 215	1.124	19.1%
Βόλος 1.578	2.224	70%
Ἐλασσών 113	284	39%
Τίρναβος 41	138	29%
Ἁγιά 21	38	55%
Φάρσαλα 17	64	26%
Ἁλμυρός 117	119	99%

(1) *Κατάταξη τῶν κέντρων μέ βάση τίς ζῶνες στρατολογίας τοῦ πληθυσμοῦ*

Στήν εἰσαγωγή μας διατυπώσαμε τίς ἐπιφυλάξεις τίς ὁποῖες εἴχαμε οἱ ἴδιοι γιά τή μέθοδό μας ἐργασίας, πού ἀφορᾶ στίς ζῶνες ἐπιρροῆς τῶν πόλεων. Δέν θά ἐπανέλθουμε σ' αὐτό.

Ἔκταση τῆς ζώνης ἐπιρροῆς κάθε πόλεως μᾶς φαίνεται ἐν τούτοις ἐνδιαφέρον μέσον γιά τόν καθορισμό τῆς σπουδαιότητας κάθε μιᾶς ἀπ' αὐτές, καθώς καί τοῦ δυναμισμοῦ της.

(α) *Οἱ τέσσερις μεγάλες πόλεις*

Οἱ τέσσερις πρωτεύουσες νομοῦ εἶναι οἱ μόνες πού ἔχουν ζώνη ἐπιρροῆς ἀρκετά ἐκτεταμένη, πού καλύπτει σχεδόν τό σύνολο τοῦ νομοῦ πού βρίσκεται ὑπό τήν ἐπικράτειά τους.

Ἀλλά πέρα ἀπό τήν ὁμοιότητα αὐτή, οἱ τέσσερις πρωτεύουσες ἀπαρτίζουν δύο σύνολα. Οἱ δύο πρωτεύουσες τῆς Ἀνατολικῆς Θεσσαλίας, ἡ Λάρισα καί ὁ Βόλος, εἶναι ἐκεῖνες πού ἔχουν σαφῶς τήν πιό ἐκτεταμένη ζώνη στρατολογίας καί ἀνταγωνίζονται τίς δύο πρωτεύουσες τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας στήν ἴδια τους διοικητική περιφέρεια.

Ἡ ζώνη ἕλξεως τοῦ Βόλου μπορεῖ νά διαιρεθεῖ σέ δύο περιοχές, στίς ὁποῖες ἡ ἐπιρροή τῆς πόλεως γίνεται αἰσθητή κατά ἀνόμοιο τρόπο. Ἀφ' ἑνός μία ζώνη ἰσχυρῆς ἐπιρροῆς ἀπό τήν ὁποία κάθε χωριό προμηθεύει στήν πόλη περισσότερους ἀπό 50 ἀρχηγούς οἰκογένειας· ἡ ζώνη αὐτή περιλαμβάνει τό ἀρχιπέλαγος τῶν Βορείων Σποράδων, τό σύνολο τῆς ἐπαρχίας Βόλου, τό ἀνατολικό τμῆμα τῆς ἐπαρχίας Ἁλμυροῦ, καί ἐπεκτείνεται μάλιστα ἐλαφρῶς καί μέσα στό νομό Λαρίσης. Ἀφ' ἑτέρου, μία ζώνη ἀσθενοῦς ἐπιρροῆς ἀπό τήν ὁποία κάθε χωριό προμηθεύει στήν πόλη 10 ἕως 50 ἀρχηγούς οἰκογενείας. Ἡ ζώνη αὐτή περιλαμβάνει ὁλόκληρη τήν ἐπαρχία Φαρσάλων καί δύο ἐκτεταμένες περιοχές τοῦ νομοῦ Καρδίτσης γύρω ἀπ' τούς Σοφάδες καί μέσα στά Ἄγραφα. Ἐπί πλέον, στή ζώνη αὐτή προστίθενται μερικές ἀπομονωμένες κηλίδες στήν Ὄσσα καί τόν Κάτω Ὄλυμπο, καί μέσα στά Βλαχοχώρια.

Βασιζόμενοι σέ ὅλ' αὐτά, καταλήγουμε στό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐπαρχία Φαρσάλων ἐξηρτᾶτο περισσότερο ἀπό τό Βόλο παρά ἀπό τή Λάρισα, μολονότι διοικητικά ἡ ἐπαρχία αὐτή ὑπάγεται στήν τελευταία αὐτή πόλη, οἱ δέ ὁδικές συγκοινωνίες μεταξύ Φαρσάλων καί Βόλου εἶναι πολύ δυσχερεῖς. Στήν ἕλξη ὅμως αὐτή πρέπει προφανῶς νά δοῦμε τήν ἐπιρροή τοῦ παλιοῦ σιδηροδρόμου στενῆς γραμμῆς ὁ ὁποῖος ἀπορροφᾶ, μέ κατεύθυνση πρός τό Βόλο, μέρος τοῦ ἐμπορίου τῶν Φαρσάλων καί τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας.

Ἡ περίπτωση τῶν Ἀγράφων εἶναι περισσότερο ἰδιάζουσα: αὐτή εἶναι ἀπ' ὅλη τή Θεσσαλία ἡ περιοχή ἡ πιό κατανεμημένη μεταξύ τῆς ἀνταγωνιστικῆς ἐπιρροῆς τῶν τεσσάρων κυριοτέρων θεσσαλικῶν πόλεων. Ἀποτελεῖ κατ' ἐξοχήν τυπική περιοχή ἀγροτικῆς ἐξόδου καί προμηθεύει ἀνθρώπους σέ ὅλα τά κέντρα, καί ἰδιαίτερα στό Βόλο.

Ὁ Βόλος στρατολογεῖ ἐπίσης ἕνα μέρος τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ του ἀπό τήν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα (ἄν ἐξαιρέσουμε 17,6% πρόσφυγες), ἤτοι 15% τοῦ συνόλου. Οἱ περιοχές πού προμηθεύουν τούς μετανάστες εἶναι ἡ Μακεδονία, ἡ Εὔβοια, τά νησιά τοῦ Αἰγαίου, ἡ Φθιῶτις καί ἡ Πελοπόννησος.

Αὐτές τίς ζῶνες ἐπιρροῆς, τίς ὁποῖες καθορίσαμε παραπάνω, τίς βρήκαμε στό δημοτολόγιο. Ἔχουμε ἐπίσης τούς τόπους καταγωγῆς τῶν ἐγγεγραμμένων στό ΙΚΑ τοῦ Βόλου νεογέννητων ἀπό τό 1965-1968. Ἡ κατανομή τους μᾶς δίνει μιά ὄψη λιγότερο ἱστορική καί περισσότερο σύγχρονη τῆς ἕλξεως τήν ὁποία ἀσκεῖ ὁ Βόλος πάνω στό ἀγροτικό ἐργατικό δυναμικό τῆς περιοχῆς του, καί ἀπό τήν ἄποψη αὐτή εἶναι ἐνδιαφέρον νά συγκρίνουμε τά δύο ἀποτελέσματα.

Οἱ τόποι καταγωγῆς τῶν νεοεγγεγραμμένων στό ΙΚΑ δίνουν συμπληρωματική εἰκόνα γιά τίς ζῶνες ἕλξεως τῶν διαφόρων πόλεων. Πρόκειται γιά τούς νεοεγγεγραμμένους ἀπό τό 1965 μέχρι τό 1968, καί ἡ καταγωγή τους ἀντικατοπτρίζει τίς πιό πρόσφατες μετακινήσεις πληθυσμοῦ. Ἀλλά παρ' ὅλα αὐτά, ἡ εἰκόνα πού δίνεται εἶναι μερική, γιατί δέν ἔχουν ὑπαχθεῖ στό ΙΚΑ ὅλα τά ἐπαγγέλματα, ὅπως οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι, οἱ ὑπάλληλοι τῆς ΔΕΗ (Δημοσίας Ἐπιχειρήσεως Ἠλεκτρισμοῦ). Ἡ ἕλξη πού ἀποκαλύπτεται ἐδῶ εἶναι ἑπομένως μᾶλλον αὐτή πού ἀσκεῖται πάνω στό μή εἰδικευμένο ἐργατικό δυναμικό.

Ὡς πρός τίς περιοχές προελεύσεως ἡ αὔξηση παρατηρήθηκε ἐπίσης στήν ἐπαρχία Ἐλασσόνος καί τήν ἐπαρχία Φαρσάλων, καθώς καί σέ μερικές βόρειες κοινότητες, οὕτως ὥστε ἡ Λάρισα νά ὑπερ-

βαίνει καί τό Βόλο. Στή Δυτική Θεσσαλία, ἡ ἐπιρροή τῆς Λάρισας ἐπεκτείνεται εὐρέως στούς νομούς Καρδίτσης καί Τρικάλων, ἰδιαίτερα στά Ἀντιχάσια, τίς περιοχές Φαρκαδῶνος, Παλαμᾶ, ἀκόμη καί τῶν Σοφάδων καί τῆς Καρδίτσης, στίς ὁποῖες ἡ σπουδαιότητα τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Βόλου ἰσοφαρίζεται πιά ἀπό τήν ἐπιρροή τῆς Λάρισας.

Ὁ Βόλος ἀσκεῖ σημαντική ἕλξη, εἶναι ὅμως φανερό ὅτι ἡ δύναμη τῆς πόλεως γίνεται πολύ λιγότερο αἰσθητή στήν κεντρική Θεσσαλία: Ἡ εὐρεία ζώνη, πού ἐξαρτᾶται ἀπό τό Βόλο, τά Φάρσαλα καί τήν Καρδίτσα, τείνει νά περιορισθεῖ καί νά κατακερματισθεῖ.

Τό παραπάνω φαινόμενο εἶναι ἀντίθετο ἀπό κεῖνο πού παρατηρεῖται στή Λάρισα καί τοῦ ὁποίου ἐκδήλωση ἀποτελεῖ ἡ διαφορά τοῦ γεωγραφικοῦ δυναμισμοῦ τῶν δύο πόλεων.

Ὅσον ἀφορᾶ τίς δύο πρωτεύουσες τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας, ἡ περιοχή ἕλξεώς τους παραμένει ὅπως καί πρῶτα περισσότερο περιορισμένη.

Ἡ περιοχή ἕλξεως τῶν Τρικάλων, κατά τό ΙΚΑ, ἐκτείνεται φανερά σέ ὅλο τό νομό, ἀλλά βρίσκεται σέ ἀνταγωνισμό πρός τή Λάρισα στό ἀκρότατο ἀνατολικό του μέρος (περιοχή Ζάρκου), τό ὁποῖο εἶναι κοντά στήν τελευταία αὐτή πόλη καί στά βορειοανατολικά τῶν Ἀντιχασίων. Ἡ ἐπιρροή τῶν Τρικάλων ἀσκεῖται σέ βαθμό σχετικά περιορισμένο σέ ὅλο τό βόρειο τμῆμα τῆς ἐπαρχίας Καλαμπάκας. Ἀντίθετα, ἐπεκτείνεται κάπως στό νομό Καρδίτσης, στήν περιοχή Μουζακίου καί στό βόρειο τμῆμα τῶν Ἀγράφων.

Ἡ Καρδίτσα δέν καλύπτει τή ζώνη τῆς διοικητικῆς ἁρμοδιότητάς της. Πρός τήν πλευρά τῶν Ἀγράφων τήν ἀνταγωνίζεται ὁ Βόλος, καί στό ἀνατολικό τμῆμα τοῦ νομοῦ οἱ δύο τελευταῖες αὐτές πόλεις ὑπερισχύουν πολύ. Στήν Καρδίτσα ὑπολείπεται μία ζώνη σχετικά στενή ἐκτεινόμενη, εἶναι ἀλήθεια, καί ἔξω ἀπό τή Θεσσαλία, στά βόρεια τοῦ νομοῦ Εὐρυτανίας.

Φαίνεται ὅτι στή Δυτική Θεσσαλία ἡ ἐπιρροή τῶν Τρικάλων διατηρεῖται, ἀποκλείεται ὅμως ἡ ἐπιρροή τῆς Καρδίτσας νά βρίσκεται σέ σχετική μείωση. Ἡ Καρδίτσα εἶναι ἀναμφισβήτητα μία ἀπό τίς τέσσερις πρωτεύουσες τῆς Θεσσαλίας, πού ἔχει ἀτελέστερο γενικό ἐξοπλισμό.

(β) *Οἱ πρωτεύουσες ἐπαρχίας*

Οἱ πρωτεύουσες ἐπαρχίας δέν ἔχουν γενική διοικητική ἁρμοδιότητα, ὅπως οἱ πρωτεύουσες νομοῦ. Μέ ἄλλα λόγια, δέν ὑπάρχει ἡγέτης στήν ἐπαρχία μέ ἁρμοδιότητες ἀντίστοιχες πρός τίς ἁρμοδιότητες τοῦ Νομάρχη γιά τό νομό. Ἡ διοικητική ἁρμοδιότητα μιᾶς πρωτεύουσας ἐπαρχίας δέν εἶναι ἐπομένως τῆς ἴδιας τάξεως σέ σχέση μέ τή διοικητική ἁρμοδιότητα τῆς πρωτεύουσας τοῦ νομοῦ.

Ἡ ζώνη στρατολογίας ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ὡς πρός τίς πρωτεύουσες ἐπαρχιῶν παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία. Μερικές ἀπ' αὐτές ἔχουν εὐρεία ζώνη ἐπιρροῆς, πού ἀνταποκρίνεται πρός τή ζώνη τῆς διοικητικῆς ἁρμοδιότητάς τους. Τέτοια εἶναι ἡ περίπτωση τῶν Φαρσάλων καί τοῦ Ἁλμυροῦ. Ἄλλες ἀσκοῦν στήν ἐπαρχία τους περιορισμένη ἐπιρροή, ὅπως ἡ Καλαμπάκα ἤ ἀκόμη ἡ Ἐλασσών, ἡ ὁποία μοιράζεται μέ τόν Τίρναβο τό νότιο τμῆμα τῆς ἐπαρχίας της. Ἐξ ἄλλου, πρέπει νά παρατηρήσουμε ὅτι ἡ ἐπιρροή τῶν πρωτευουσῶν ἐπαρχίας ποτέ δέν εἶναι ἀποκλειστική. Πάνω κι ἀπ' αὐτήν, ὑπάρχει ἡ ἐπιρροή τῶν μεγάλων πόλεων, οἱ ὁποῖες ἀνταγωνίζονται τίς μικρότερες, μερικές φορές νικηφόρα.

Ἀπό τήν ἔρευνα πού διεξαγάγαμε μέ τό σύστημα τοῦ ΙΚΑ σχετικά μέ ὁρισμένες μικρές πόλεις, διαπιστώνουμε ὅτι στήν περίπτωση τῶν Φαρσάλων ἤ τοῦ Ἁλμυροῦ π.χ. ὑπάρχει σύμπτωση μεταξύ τῆς ζώνης ἐπιρροῆς, ὅπως αὐτή καθορίζεται μέ βάση τά δεδομένα τοῦ δημοτολογίου. Στήν περίπτωση τῆς Καλαμπάκας, ἡ σημαντική ἔκταση τῆς ζώνης ἐπιρροῆς ἡ ὁποία καθορίζεται μέ βάση τά δεδομένα τοῦ ΙΚΑ, ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι σ' αὐτήν περιλαμβάνονται ὄχι μόνο οἱ ἀσφαλισμένοι, πού μένουν πράγματι στήν Καλαμπάκα, ἀλλά καί οἱ ὑλοτόμοι (forestains), πού ἐργάζονται στήν ὀροσειρά τῆς Πίνδου.

(γ) *Τά κεφαλοχώρια*

Ἀποκαλοῦμε ἐδῶ κεφαλοχώρια ὅλα τά χωριά πού ὁ πληθυσμός τους ἀνέρχεται ἀπό 2.000 μέχρι 7.000 κατοίκους καί τά ὁποῖα δέν ἀποτελοῦν βέβαια ἐπαρχιακά κέντρα (εἶναι πρωτεύουσες ἐπαρχίας), ἀσκοῦν ὅμως ὁρισμένη ἐπιρροή στή γειτονική ὕπαιθρο. Δέν μελετήσαμε τό δημοτολόγιο ὅλων αὐτῶν τῶν χωριῶν, ἀλλά τῶν περισσοτέρων ἀπ' αὐτά. Ἡ ζώνη ἕλξεώς τους εἶναι πολύ περισσότερο περιορισμένη. Ἡ μόνη ἐξαίρεση εἶναι τοῦ μεγάλου χωριοῦ Ἀμπελώνα κοντά στόν Τίρναβο, τοῦ ὁποίου ἡ ποιότητα τῶν ἐδαφῶν καί ἡ πρόοδος τῶν εἰδικῶν καλλιεργειῶν (ἀμπέλια, ὀπωροφόρα δένδρα) προσέλκυσαν καί ἐξακολουθοῦν νά προσελκύουν σημαντικό ἀριθμό ὀρεσιβίου πληθυσμοῦ. Ἡ ζώνη ἕλξεώς του δέν εἶναι κατώτερη οὔτε ἀπό τόν Τίρναβο, παρά τό μικρότερο πληθυσμό του καί κατά τόν πολύ λιγότερο ἀνεπτυγμένο διοικητικό ἐξοπλισμό του.

Ἐξ ἄλλου, στό νομό Καρδίτσης, πού ἔχει μία μόνο ἐπαρχία, δύο μόνο κέντρα, οἱ Σοφάδες καί τό Μουζάκι, ἔχουν λίγο-πολύ ἀπό διοικητική ἄποψη τή θέση πρωτευουσῶν ἐπαρχίας. Αὐτό ἔχει σάν συνέπεια τή σχετικά ἐκτεταμένη ζώνη ἀντλήσεως ἐργατικοῦ δυναμικοῦ. Ἀντίθετα, τά μικρότερα κεφαλοχώρια ἔχουν σχετικά περιορισμένη ζώνη ἕλξεως πού ἀποτελεῖται ἀπό μερικά χωριά. Τέτοια εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Συκουρίου ἤ τῶν Γόνων, τῆς Ἀργαλαστῆς, τοῦ Βελεστίνου, τοῦ Φαρκαδῶνος, τοῦ Παλα-

μᾶ, τῶν ὁποίων ὁ πληθυσμός, ὡστόσο, ὑπερβαίνει τίς 5.000 κατοίκων, καί παρουσιάζει δημογραφικά τήν εἰκόνα χωριοῦ.

(2) *Κατάταξη τῶν πόλεων κατά σπουδαιότητα τῶν γεωργικῶν τους δραστηριοτήτων*

Ὁ χαρακτηρισμός μιᾶς πόλεως μέ βάση τή σπουδαιότητα τοῦ πρωτογενοῦς τομέα της εἶναι ἀρνητικός. Ἀλλά ὁ ἀστικός χαρακτήρας μιᾶς πόλεως στήν Ἑλλάδα εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογος πρός τή σπουδαιότητα τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ του. Δέν γνωρίζουμε μέ ἀκρίβεια (μέ βάση τήν ἀπογραφή τοῦ 1961) τήν ἀναλογία τῶν γεωργῶν ἐκτός ἀπό τήν περίπτωση τῶν πόλεων πού ἔχουν πάνω ἀπό 10.000 κατοίκους. Ἡ ἀναλογία αὐτή εἶναι ἡ ἑξῆς:

Καρδίτσα	11,0%
Λάρισα	9,2%
Βόλος	5,4%
Τρίκαλα	22,3%
Τίρναβος	53 %

Ἡ ἀναλογία αὐτή ἐπιβεβαιώνει ὅ,τι γνωρίζουμε γιά τή δραστηριότητα τῶν διαφόρων πόλεων: ὁ Βόλος εἶναι πολύ λιγότερο ἀπ' τή Λάρισα συνδεδεμένος μέ τίς γεωργικές ἀπασχολήσεις, καί πολύ περισσότερο ἀστικός. Τό κατ'ἐξοχήν ὑψηλό ποσοστό τῶν Τρικάλων ἐξηγεῖται ἀπό τήν ὕπαρξη μεγάλης δημοτικῆς καλλιεργήσιμης ἐκτάσεως. Στό δῆμο Τρικάλων ἀνήκουν πολλά γειτονικά χωριά. Ἐπίσης, ὁ Τίρναβος εἶναι πράγματι ἀκόμη ἕνα μεγάλο χωριό, γιατί πάνω ἀπό τό ἥμισυ τοῦ πληθυσμοῦ πορίζεται τά εἰσοδήματά του ἀπό τή γεωργία.

Ὅσον ἀφορᾶ τίς μικρότερες πόλεις καί τά μικρότερα κεφαλοχώρια, ἡ ἀναλογία τῶν γεωργῶν ἐκεῖ εἶναι πολύ ὑψηλή, κατά τό πλεῖστο ἀνώτερη τοῦ 75% μετά τήν ἔρευνά μας. Εἶναι ὡστόσο πιθανό, σέ πόλεις, ὅπως τά Φάρσαλα καί ἡ Ἐλασσών, ἡ ἀναλογία τῶν μή ἀγροτῶν νά εἶναι ἀνώτερη ἀπό τήν ἀναλογία τοῦ Τιρνάβου. Ἐν πάση περιπτώσει, θά πρέπει, γιά νά τό ἐπιβεβαιώσουμε αὐτό, νά συμβουλευθοῦμε τά ἀποτελέσματα τῆς ἀπογραφῆς τῶν ἐμπορικῶν καί βιομηχανικῶν δραστηριοτήτων, πού ἔγινε τό 1969.

(3) *Κατάταξη τῶν κέντρων κατά σπουδαιότητα τοῦ δευτερογενοῦς τομέα*

Ἡ σημασία τοῦ δευτερογενοῦς τομέα στήν ἀπασχόληση εἶναι ἐπίσης πολύ ἐνδιαφέρων παράγων πού πρέπει νά ἐξετασθεῖ γιατί παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία: (Καρδίτσα 35,2%, Τίρναβος 22,5%, Λάρισα 37%, Βόλος 46,1%, Τρίκαλα 30,3%).

Στή Θεσσαλία ὑπάρχει μία μόνο πραγματικά βιομηχανική πόλη: Ὁ Βόλος. Ἡ ἀναλογία τῶν ἀπασχολουμένων στό δευτερογενῆ (secondaire) τομέα δέν εἶναι ἐν τούτοις ἀμελητέα στίς ἄλλες πόλεις. Πρέπει ὅμως νά ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας ὅτι δευτερογενής τομέας δέν σημαίνει στή Θεσσαλία βιομηχανικός τομέας. Τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ δευτερογενοῦς τομέα ἀποτελοῦν στήν πραγματικότητα οἱ βιοτεχνίες ἤ οἱ πολύ μικρές βιομηχανίες. Ἀπό τήν ἀπογραφή πού ἔγινε τό 1965 ἀπό τήν Ὑπηρεσία Περιφερειακῆς Ἀναπτύξεως τῆς Θεσσαλίας, βγῆκε τό συμπέρασμα ὅτι θά ἄξιζαν τόν τίτλο τῶν βιομηχανικῶν καταστημάτων μόνο ἐκεῖνες τῶν ὁποίων τό ἀπασχολούμενο προσωπικό ὑπερβαίνει τά δέκα ἄτομα ἤ τῶν ὁποίων ἡ δύναμη τῶν ἐγκαταστάσεων ὑπερβαίνει τούς δέκα ἵππους.

Ἡ ἀναλογία τῶν βιομηχανιῶν στό δευτερογενῆ τομέα εἶναι ἡ ἑξῆς:

Καρδίτσα	21,7%
Λάρισα	39,3%
Τίρναβος	20,8%
Βόλος	44,2%
Τρίκαλα	26,8%

Ἑπομένως, διαπιστώνουμε ὅτι ὅσο μικρότερη εἶναι ἡ πόλη, τόσο χαμηλότερη εἶναι ἡ ἀναλογία σέ βιομηχανικές ἐγκαταστάσεις. Καί μέ τήν ἔννοια αὐτή ὁ Βόλος χαρακτηρίζεται βιομηχανική πόλη.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι, μέ μία μόνο ἐξαίρεση, ἕνα ἀξιόλογο ἐργοστάσιο ὑφαντουργίας εἶναι ἐγκατεστημένο στήν Ἁγιά. Καμία ἀκόμη πόλη τῆς Θεσσαλίας δέν διαθέτει ἐργοστάσιο δυνάμεως ἄνω τῶν 100 ἐργατῶν, ἐκτός ἀπό τίς παραπάνω τέσσερις μεγάλες πόλεις.

Εἶναι εὐνόητο ὅτι οἱ μεγάλες αὐτές μονάδες παραγωγῆς δέν ἐφοδιάζουν μέ βιομηχανικά προϊόντα τήν περιοχή τῆς Θεσσαλίας μόνο, ἀλλά ἔχουν σάν ἀγορά ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα.

Οἱ βιομηχανίες πού ἐξυπηρετοῦν τήν περιοχή εἶναι ἐκεῖνες τῶν ὁποίων τά βιομηχανικά προϊόντα χρησιμοποιοῦν σάν πρῶτες ὕλες τά γεωργικά προϊόντα τῆς περιοχῆς (δημητριακά, βαμβάκι, ὀπωρικά). Ἡ βιομηχανική ἀπογραφή, πού διενεργεῖται σήμερα ἀπό τή Στατιστική Ὑπηρεσία, μέ τήν ἔννοια αὐτή πρέπει νά μᾶς δώσει ἀποτελέσματα. Ἀλλά μόνο οἱ μεγάλες πόλεις ἔχουν ἐκκοκκιστήρια βάμβακος (ἡ Καρδίτσα, ἡ Λάρισα, ὁ Βόλος), κυλινδρόμυλους (ἡ Καρδίτσα, τά Τρίκαλα, ἡ Λάρισα, ὁ Βόλος), ἕνα ἐργοστάσιο ζαχάρεως (ἡ Λάρισα), ἕνα ἐργοστάσιο χαρτοπολτοῦ (ἡ Λάρισα), τά ὁποῖα συγκεντρώνουν τά ἀγροτικά προϊόντα ὅλης τῆς περιοχῆς.

Ἐν τούτοις, προκειμένου γιά μικρές πόλεις ἤ κεφαλοχώρια, ἡ βιοτεχνία παίζει ἀποφασιστικό ρόλο στήν κατάταξη τῶν διαφόρων κέντρων, γιατί ἀποτελεῖ ὑπηρεσία πού παρέχεται ἀπό τό κέντρο αὐτό στήν περιοχή, ἡ δέ παρουσία ἤ ἀπουσία ὁρισμένου ἀριθμοῦ βιοτεχνιῶν ἀποτελεῖ μέσο καθορισμοῦ τῶν κεφαλοχωρίων.

Τά ὑφαντήρια εἶναι ἐπιχειρήσεις πού λειτουργοῦν

κατ' ἀποκοπή: ὁ χωρικός παρέχει τό ἔριο καί παίρνει π.χ. τά κλινοσκεπάσματα. Τά κλωστήρια παίζουν τόν ἴδιο ρόλο. Ὁ χωρικός φέρνει σ' αὐτά τό ἀκατέργαστο ἔριό του καί παίρνει τό νῆμα, τό ὁποῖο χρησιμοποιεῖται ἀργότερα στόν οἰκογενειακό ἀργαλειό.

Μποροῦμε νά πάρουμε σάν παράδειγμα τήν ἐπαρχία Ἐλασσόνος:

Ὑφαντήρια		*Ψυκτικές ἀποθῆκες*	
Ἐλασσών	5	Ἐλασσών	3
Καλλιθέα	1		

Μύλοι		*Κλωστήρια*	
Ἐλασσών	2	Ἐλασσών	2
Δεσκάτη	1	Δεσκάτη	1
Καλλιθέα	1	Περδικούσα	1
Μηλέα	1	Κοκκινώγι	1
Ἀρμούρι	1	Λιβάδι	1
Γαλανονήσι	1	Κραναία	1

Διαπιστώνουμε ὅτι ἡ Ἐλασσών καί ἡ Δεσκάτη ἔχουν τόν πληρέστερο ἐξοπλισμό καί παίζουν τό ρόλο μικρῶν κέντρων (ἡ Ἐλασσών μικρῆς πόλεως, ἡ Δεσκάτη κεφαλοχωρίου).

Σημαντική ἑπομένως ἀποστολή τῆς μικρῆς πόλεως καί τοῦ κεφαλοχωρίου εἶναι ἡ συγκέντρωση καί ἀνακατανομή τῶν γεωργικῶν προϊόντων. Ἐκεῖνο ὅμως τό ὁποῖο χαρακτηρίζει τό κεφαλοχώρι δέν εἶναι ἡ ὕπαρξη μιᾶς βιοτεχνικῆς μονάδας, ἀλλά ἡ ὕπαρξη ἑνός βιοτεχνικοῦ συγκροτήματος. Ἡ ὕπαρξη ἑνός μύλου ἤ ἑνός ἐλαιοτριβείου δέν ἀρκεῖ γιά νά καταστήσει ἕνα χωριό κεφαλοχώρι.

Ἐπί πλέον, ὁλόκληρο τμῆμα τοῦ δευτερογενοῦς τομέα ὑπερέχει πράγματι ὡς πρός τή βιοτεχνία καί τό ἐμπόριο.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι οἱ πόλεις τῆς Θεσσαλίας πού ἔχουν πάνω ἀπό 10.000 κατοίκους κατανέμουν τόν ἐνεργό πληθυσμό τους κατά τήν ἑξῆς τάξη: πρωτογενής τομέας, τριτογενής τομέας, δευτερογενής τομέας, ὅλες οἱ ἄλλες κατανέμουν τόν πληθυσμό τους ὡς ἑξῆς: τριτογενής τομέας, δευτερογενής τομέας, πρωτογενής τομέας. Ἐκεῖνο πού τίς διαφοροποιεῖ εἶναι ἡ σχετική σπουδαιότητα τοῦ δευτερογενοῦς τομέα, ὁ ὁποῖος γιά τό Βόλο ἔρχεται σχεδόν στό ἐπίπεδο τοῦ τριτογενοῦς τομέα.

(4) *Κατάταξη τῶν πόλεων μέ βάση τή φύση τοῦ τριτογενοῦς τομέα τους*

Τελικά, ὅπως φαίνεται, ἡ σημασία καί ἡ φύση τοῦ τριτογενοῦς τομέα διαφοροποιεῖ τά κέντρα στή Θεσσαλία.

α) *Τό ἐμπόριο*

Ἡ λειτουργία τοῦ ἐμπορίου εἶναι ἐκείνη τῆς ὁποίας ἡ μελέτη εἶναι ἡ δυσκολώτερη. Οἱ σημαντικότερες πληροφορίες δίνονται, μέχρι νά συμπληρωθεῖ ἡ ἀπογραφή ἀπό τά ἐμπορικά ἐπιμελητήρια. Μερικά ὅμως ἀπ' αὐτά ἱδρύθηκαν πρόσφατα, καί ἡ λειτουργία τους εἶναι ἐλλιπής. Τέτοια εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ ἐπιμελητηρίου Καρδίτσας. Γιά τό λόγο αὐτό μᾶς ἦταν δύσκολο νά συγκεντρώσουμε ὁμοιογενῆ δεδομένα γιά ὅλη τή Θεσσαλία.

Οἱ ἀγορές ἀποτελοῦν τόσο γιά τίς μεγάλες ὅσο καί γιά τίς μικρές πόλεις οὐσιῶδες μέσο ἐμπορικῆς διεισδύσεως καί οἰκονομικῆς ἐπιρροῆς. Ὑπάρχουν ἀγορές ἑβδομαδιαῖες καί ἀγορές ἐτήσιες. Οἱ πρῶτες εἶναι λιγότερες ἀπό τίς δεύτερες καί ἀποτελοῦν χαρακτηριστικό ὅλων τῶν πόλεων μέ ἐξαίρεση τό Βόλο, πράγμα ἀξιοπρόσεκτο πού ὑπογραμμίζει τόν ἀστικό χαρακτήρα τῆς πόλεως. Ὑπάρχουν ἑβδομαδιαῖες ἀγορές στά περισσότερα κεφαλοχώρια, ὅπως προκύπτει ἀπό τόν ἀκόλουθο κατάλογο:

Κατάλογος τῶν ἑβδομαδιαίων ἀγορῶν τῆς Θεσσαλίας

Λάρισα	Συκούριον	Τρίκαλα	Ἀλμυρός
Φάρσαλα	Ραψάνη	Καλαμπάκα	Καρδίτσα
Τίρναβος	(τείνει νά	Πύλη	Σοφάδες
Ἐλασσών	ἐκλείψει)	Φαρκαδών	Παλαμᾶς
Ἀγιά			Μουζάκι

Οἱ ἐτήσιες ἀγορές εἶναι κάπως περισσότερες. Ὑπάρχουν ἐτήσιες ἀγορές στά κεφαλοχώρια, ἀπ' τίς ὁποῖες ἐξαφανίσθηκαν οἱ ἑβδομαδιαῖες. Ἐδῶ πρόκειται γιά τίς ἐτήσιες ἀγορές πού διαρκοῦν πολλές ἡμέρες καί ὄχι γιά τίς ἀγορές μιᾶς ἡμέρας, πού γίνονται κατά τήν ἑορτή τοῦ Ἁγίου τοῦ χωριοῦ, οἱ ὁποῖες δέν ἀσκοῦν ἰδιαίτερη ἐπιρροή στήν περιοχή πού γίνονται.

Κατάλογος τῶν ἐτησίων ἀγορῶν τῆς Θεσσαλίας

Λάρισα	Γόνοι	Καρδίτσα
Φάρσαλα	Ἀλμυρός	Σοφάδες
Τίρναβος	Βελεστῖνον	Παλαμᾶς
Ἐλασσών	Βόλος	Μουζάκι
Ἀγιά		

Τά ἐμπόρια μέ τά ὁποῖα ἀσχολοῦνται οἱ ἀντιπροσωπίες ὡς πρός μία δεδομένη περιοχή ἀποτελοῦν χαρακτηριστικό τῶν πρωτευουσῶν νομοῦ. Οἱ πρωτεύουσες ἐπαρχίας στεροῦνται σχεδόν ἀντιπροσωπιῶν, ὅπως προκύπτει ἀπό τό παράδειγμα τοῦ νομοῦ Λαρίσης.

Λάρισα	155 ἐμπορικοί ἀντιπρόσωποι
Ἀγιά	1 ἐμπορικός ἀντιπρόσωπος
Ἐλασσών	3 ἐμπορικοί ἀντιπρόσωποι
Φάρσαλα	1 ἐμπορικός ἀντιπρόσωπος
Τίρναβος	3 ἐμπορικοί ἀντιπρόσωποι

Τά κεφαλοχώρια δέν ἔχουν ποτέ ἀντιπροσώπους. Ἡ εἰσαγωγή ἠλεκτρικῶν οἰκιακῶν συσκευῶν, καθώς καί ἡ αὔξηση τῶν πωλήσεων γεωργικῶν μηχανημάτων, συνέτεινε στήν ἐνίσχυση τῆς ὑπεροχῆς τῶν πρωτευουσῶν νομῶν.

Μία πληρέστερη μελέτη τῶν διαφόρων χαρακτηριστικῶν εἰδῶν ἐμπορίου καί τῆς κατά χώρα κατανομῆς τους θά ἦταν στό σημεῖο αὐτό ἀναγκαία.

β) *Οἱ τραπεζικές ὑπηρεσίες*

Δέν ὑπάρχουν—δέν ὑπάρχουν πιά—τοπικές τράπεζες στήν Ἑλλάδα, ἀφ' ὅτου ἡ Ἐθνική καί ἡ Ἐμπορική Τράπεζα μονοπώλησαν τό σύνολο σχεδόν τῆς τραπεζικῆς δραστηριότητας στή χώρα. Οὔτε καί αὐτή ἡ Θεσσαλονίκη ἔχει τοπική τράπεζα. Ἔτσι, καί ἡ Θεσσαλία δέν ἔχει παρά μόνον ὑποκαταστήματα μεγάλων τραπεζῶν. Μεταξύ αὐτῶν ἡ Ἀγροτική Τράπεζα κατέχει ἰδιαίτερη θέση: προορισμένη νά ἐξυπηρετεῖ τούς ἀγροτικούς πληθυσμούς εἶναι ἀπό τή φύση της ἐγκατεστημένη σέ κεφαλοχώρια ἀρκετά μικρά (Συκούριον, Μουζάκι, Παλαμᾶς, Σοφάδες). Ἐν τούτοις, κανένα ἀπό τά κεφαλοχώρια αὐτά δέν ἔχει δραστηριότητα πού νά ἐπιτρέπει τήν ἐγκατάσταση ὑποκαταστήματος τραπέζης. Τά ὑποκαταστήματα τῶν ἰδιωτικῶν τραπεζῶν εἶναι ὅλα ἐγκατεστημένα σέ ἕνα τουλάχιστον ἐπαρχιακό κέντρο. Τά κεφαλοχώρια εἶναι συνεπῶς ἀνίκανα νά δώσουν ἀρκετή δραστηριότητα σέ ἕνα ὑποκατάστημα τραπέζης, μέ ἐξαίρεση τήν Ἀγροτική Τράπεζα, τῆς ὁποίας οἱ ἁρμοδιότητες καί τό καταστατικό εἶναι ἰδιάζοντα.

γ) *Οἱ νοσοκομειακές καί ἰατρικές ὑπηρεσίες*

Κάθε πρωτεύουσα νομοῦ ἔχει κρατικό νοσοκομεῖο. Ὅλες οἱ ἰδιωτικές κλινικές βρίσκονται ἐπίσης στίς τέσσερις μεγάλες πόλεις. Ἡ πόλη τοῦ Βόλου ἔχει βέβαια τόν καλύτερο νοσοκομειακό ἐξοπλισμό ὅσον ἀφορᾶ τίς ἰδιωτικές κλινικές. Ἡ Λάρισα βρίσκεται σχεδόν στό ἴδιο ἐπίπεδο καί πρέπει νά σημειώσουμε τήν καθυστέρηση τῆς Καρδίτσας, ἡ ὁποία διαθέτει μόνο τέσσερις κλινικές ἐν ἀντιθέσει πρός τά Τρίκαλα. Καμιά κλινική δέν βρίσκεται σέ μικρότερη πόλη ἐκτός ἀπό τίς μαιευτικές κλινικές πού ἔχει ἐγκαταστήσει τό Ὑπουργεῖο Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν σέ μερικές πόλεις, ὅταν δέ εἶναι ἀναγκαῖο, καί σέ μερικά μεγάλα ὀρεινά χωριά, ὅπως ἡ Μεσοχώρα. Μέ τόν ἴδιο τρόπο, σάν κέντρα (πόλεις καί κεφαλοχώρια) χαρακτηρίζονται ἐπίσης οἱ περιοχές ὅπου ὑπάρχουν γιατροί (πού ἀσκοῦν τήν ἰατρική σάν ἐλευθέριο ἐπάγγελμα) καί φαρμακοποιοί. Γιατροί καί φαρμακοποιοί εἶναι πολυάριθμοι στίς πρωτεύουσες τῶν νομῶν καί σπάνιοι στίς μικρές πόλεις καί τά κεφαλοχώρια. Ὁ ἐξοπλισμός ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη δέν εἶναι ἀπόλυτα ἀνάλογος πρός τόν ὄγκο τοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ μεγάλες πόλεις εὐνοοῦνται πολύ.

δ) *Οἱ μεταφορές*

Ἡ Θεσσαλία διαθέτει σιδηροδρομικές γραμμές, πού δέν ἔχουν ὅμως τήν ἴδια σπουδαιότητα γιά τήν περιοχή ὅπως οἱ ἐθνικές ὁδοί. Ἡ Θεσσαλία διασχίζεται ἀπό τή σιδηροδρομική γραμμή Ἀθηνῶν-Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία εὐνοεῖ κυρίως τή Λάρισα. Μέ τό σιδηρόδρομο γίνεται ἕνα μέρος τῶν ἀποστολῶν σίτου. Μέ τό σιδηρόδρομο ἐπίσης διεξάγεται ἡ μεταφορά τῶν ζαχαροτεύτλων τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Ξενιᾶς μέ κατεύθυνση τό ἐργοστάσιο ζαχάρεως τῆς Λάρισας.

Ἀντίθετα, ἡ στενή γραμμή Βόλου-Καλαμπάκας παρέχει ἀναλόγως λιγότερες ὑπηρεσίες ἀπό ἄλλοτε.

Τό κύριο μέρος τῶν μεταφορῶν συντελεῖται σήμερα διά τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ὁδικοῦ δικτύου ὑπῆρξε τέτοια κατά τά τελευταῖα χρόνια, ὥστε τό σύνολο σχεδόν τῆς Θεσσαλίας (ἐκτός ἀπό μερικές περιοχές τῆς Πίνδου) εἶναι σήμερα προσιτό μέ τό αὐτοκίνητο.

Ἡ κατασκευή τοῦ ὁδικοῦ δικτύου εὐνόησε τή Λάρισα εἰς βάρος τοῦ Βόλου. Ἡ ὑπ' ἀριθ. 1 ἐθνική ὁδός, πού συνδέει τήν Ἀθήνα μέ τή Θεσσαλονίκη, κατασκευάσθηκε τμηματικά. Πρῶτα-πρῶτα κατασκευάσθηκε τό τμῆμα Λάρισας-Κατερίνης, ἔπειτα, τό 1962, τό τμῆμα Ἀθηνῶν-Λαμίας καί τέλος, τό 1968, τό τμῆμα Λάρισας-Βόλου-Λάρισας. Παρ' ὅλα αὐτά, ὁ Βόλος παραμένει κάπως ἔξω ἀπό τό μεγάλο ἄξονα. Ἐπί ἕξι ὁλόκληρα χρόνια, ἦταν καλά συνδεδεμένος μέ τό γενικό ὁδικό δίκτυο καί ὄχι ἰδιαίτερα καλά συνδεδεμένος μέ τήν Ἀθήνα, ἀφοῦ ἡ παραλιακή ἐθνική ὁδός Βόλου-Λαμίας ἦταν ὅλως διόλου ἀνεπαρκής. Τά χρόνια αὐτά ἐπέτρεψαν στή Λάρισα νά ἀποκτήσει ὑπεροχή ἀναμφίβολα ἀποφασιστική. Ἡ κατασκευή τῆς Ἐθνικῆς Ὁδοῦ στό μέγαλο τμῆμα Ἰωαννίνων-Λαρίσης συντελεῖ στό νά διοχετεύεται στή Λάρισα τό ἐμπόριο τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας. Ἡ Λάρισα, πολύ κεντρικότερη ἀπό τό Βόλο στή Θεσσαλία καί ἀπομακρυσμένη κατά ἑξήντα χλμ. ἀπό τήν Καρδίτσα, τά Τρίκαλα καί τό Βόλο, ἔχει στήν περιοχή αὐτή πλεονεκτική θέση γιά τίς τοπικές συγκοινωνίες. Ἐπί πλέον, ἡ καλή της σύνδεση μέ τήν Ἀθήνα καί τή Θεσσαλονίκη τήν εὐνοοῦσαν ἀκόμη περισσότερο.

ε) *Διοικητικές ὑπηρεσίες*

Ἡ διοικητική διάρθρωση εὐνοεῖ, ὅπως εἶναι φυσικό, τίς πρωτεύουσες νομῶν. Ἡ παρουσία τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων εἶναι ἀποφασιστικό στοιχεῖο τῆς δραστηριότητας τῶν διαφόρων πόλεων.

Ὑπάρχει ἐν τούτοις διαφορά μεταξύ τῶν διαφόρων πόλεων. Μερικές ὑπηρεσίες μοιράζονται μεταξύ τῆς Ἀνατολικῆς καί τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας. Ἡ διεύθυνση τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας βρίσκεται σχεδόν πάντοτε στά Τρίκαλα, ἐνῶ ἡ διεύθυνση τῆς Ἀνατολικῆς βρίσκεται ἐν μέρει στό Βόλο καί ἐν μέρει στή Λάρισα. Μόνο στίς δύο τελευταῖες αὐτές πόλεις ὑπάρχουν ὑπηρεσίες, τῶν ὁποίων ἡ ἁρμοδιότητα ἐκτείνεται σέ ὁλόκληρη τή Θεσσαλία.

Συνολικά, οἱ πόλεις Τρίκαλα καί Λάρισα ἔχουν ἡ κάθε μία περί τίς 15 διοικητικές διευθύνσεις, ἡ Λάρισα 27, καί ὁ Βόλος 29. Ἡ Λάρισα ὅμως τείνει νά ἀποκτήσει τήν ὑπεροχή καί ἔχει πρόσφατα ἐκλεγεῖ σάν τοπική πρωτεύουσα τῆς Θεσσαλίας.

Ὅσον ἀφορᾶ τίς πρωτεύουσες ἐπαρχιῶν, ὁ διοικητικός τους ἐξοπλισμός εἶναι πάντα πολύ μετριότερος. Κάθε ἕνα ἀπ' αὐτά τά κέντρα ἔχει μία ἕως πέντε σπουδαῖες δημόσιες ὑπηρεσίες: οἰκονομικές ἐφορίες, δημόσια ταμεῖα, διεύθυνση Γεωργίας, κτλ.

Τά κεφαλοχώρια δέν ἔχουν ἰδιαίτερο διοικητικό ἐξοπλισμό, ἐκτός ἄν, ὅπως συμβαίνει στήν περιοχή τῆς Καρδίτσας, δέν ὑπάρχουν ἐπαρχίες στό νομό.

Ἡ ἐσωτερική διοικητική διάρθρωση παίζει ἄλλωστε στή δραστηριότητα τῶν διαφόρων Κέντρων ρόλο πολύ σπουδαιότερο ἀπό ἐκεῖνο πού θά ἐπέτρεπε ἡ διοικητική τους ἁρμοδιότητα: ἡ παρουσία τῶν διαφόρων ὑπηρεσιῶν προκαλεῖ κίνηση, ἀπ' τήν ὁποία ἐπωφελεῖται ἡ ἐμπορική δραστηριότητα καί ὁ δευτερογενής τομέας.

(5) *Προσπάθεια συνθέσεως*

α) *Τά προβλήματα*

Δέν ὑπάρχει στή Θεσσαλία πρόβλημα ὁρισμοῦ τῶν πόλεων. Μποροῦμε νά δώσουμε τά ἑξῆς κριτήρια.

— Πάνω ἀπό 10.000 κάτοικοι.
— Λιγότεροι τοῦ 25% ἀπασχολούμενοι στή γεωργία.
— Τουλάχιστον 10 ἔμποροι πού ἔχουν ἐμπορική ἀντιπροσωπία.

Συνεπῶς, ἔχουμε τέσσερις πόλεις στή Θεσσαλία, τίς τέσσερις πρωτεύουσες νομοῦ. Ἰσχύει ὅμως ὁ ὁρισμός αὐτός τῶν πόλεων γιά ὅλη τήν Ἑλλάδα;

— Δέν ὑπάρχει ἐπίσης πρόβλημα γιά τή διάκριση μεταξύ κεφαλοχωριοῦ καί ἁπλοῦ χωριοῦ.
— Τό κεφαλοχώρι ἔχει πάντοτε γυμνάσιο.
— Ἔχει σχεδόν πάντοτε ἐτήσια ἤ ἑβδομαδιαία ἀγορά.
— Ἔχει σχεδόν πάντοτε πληθυσμό πάνω ἀπό 2.000 κατοίκους.
— Ἔχει ἀρκετά μεγάλη ποικιλία μή ἀγροτικῶν ἐπαγγελμάτων, πού ἀπασχολοῦν πάνω ἀπό τό 15% τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ.

Ὁ ἀριθμός αὐτός συντελεῖ στόν ἀποκλεισμό ἀρκετῶν μεγάλων χωριῶν, τῶν ὁποίων ὁ πληθυσμός ὑπερβαίνει τίς 2.000 κατοίκων, τῶν ὁποίων οἱ δραστηριότητες ὅμως παραμένουν σχεδόν ἀποκλειστικά γεωργικές.

— Ἀντίθετα, μέσα στά ὅρια τῶν 2.000-10.000 κατοίκων εἶναι πολύ δυσκολώτερο νά γίνει διάκριση μεταξύ κεφαλοχωριοῦ καί «μικρῆς πόλεως».

Ὅλοι αὐτοί οἱ οἰκισμοί ἔχουν ὁρισμένα κοινά χαρακτηριστικά:

— Πάνω ἀπό τό ἥμισυ τοῦ πληθυσμοῦ τους ἀπασχολεῖται μέ τή γεωργία.
— Δέν ὑπάρχει διαφορά ὡς πρός τή δημογραφική συμπεριφορά (γεννητικότητα) μεταξύ μικρῆς πόλεως καί κεφαλοχωριοῦ.
— Μικρές πόλεις καί κεφαλοχώρια, ὅλα ἔχουν παραπλήσιο ἐμπορικό καί βιοτεχνικό ρόλο.
— Ἔχουν ὡς ἐπί τό πλεῖστον ἕνα γιατρό καί ἕνα φαρμακοποιό.

Ἐν τούτοις, ὅλες αὐτές οἱ ὁμοιότητες δέν ἀρκοῦν γιά νά μᾶς πείσουν ὅτι πρόκειται γιά κέντρα τοῦ ἴδιου τύπου. Μικρές πόλεις καί κεφαλοχώρια ἔχουν ἐπίσης ἀξιοσημείωτες διαφορές.

— Μόνον οἱ μικρές πόλεις ἀποτελοῦν, στήν πραγματικότητα, δευτερεύοντα διοικητικά κέντρα.
— Μόνον οἱ μικρές πόλεις ἔχουν ἕνα ἤ περισσότερα ὑποκαταστήματα τραπεζῶν.

Στήν προσπάθειά μας νά τοποθετήσουμε τίς σκέψεις αὐτές σέ πλαίσιο μαθηματικό, ἐκφράσαμε μέ ἀριθμούς τή σπουδαιότητα τῶν διαφόρων κέντρων. Ἡ προσπάθεια αὐτή πρέπει νά θεωρηθεῖ σάν μιά δοκιμή καί τίποτε περισσότερο.

β) *Προσπάθεια ἐκτιμήσεως*

Τά κέντρα ἀναπτύξεως τῆς Θεσσαλίας, ἀπό τά μικρότερα μέχρι τά μεγαλύτερα, εἶναι στήν οὐσία ἀστικά κέντρα, γι' αὐτό πήραμε σάν κριτήρια κατατάξεώς τους τίς παρεχόμενες ἀπ' αὐτά ὑπηρεσίες.

Κριτήρια τῆς μελέτης γιά τό ἀστικό δίκτυο

	βαθμοί
1 Τραπεζικό ὑποκατάστημα	20
1 Κοινό Ταμεῖο Λεωφορείων (ΚΤΕΛ)	5
1 Φαρμακεῖο	5
1 Ἑβδομαδιαῖες ἀγορές	20
1% Ξένοι στήν Κοινότητα κατά τό 1961	1
1 Ἐτήσια ἀγορά	20
1 Κλινική	5
1 Δικαστήριο	20,10 ἤ 5 ἀνάλογα μέ τή σπουδαιότητα
1 Διοικητική Ὑπηρεσία	10
100 Ἐργάτες βιομηχανίας	10

Εἶναι φανερό ὅτι τά κριτήριά μας εἶναι συζητήσιμα, πολύ δέ περισσότερο ἡ τιμή πού δόθηκε σ' αὐτά. Ὡστόσο, νομίζουμε ὅτι προσφέρονται ἀρκετά γιά τήν κατάταξη τῶν μικρῶν πόλεων, ὄχι ὅμως τόσο γιά τίς μεγαλύτερες πόλεις.

Θά ἔπρεπε τό σύστημά μας νά δοκιμασθεῖ σέ ἄλλες περιοχές τῆς Ἑλλάδος. Ἴσως δίνουμε πολύ μεγάλη σημασία στή βιομηχανία, γιατί αὐτή (τουλάχιστον στό Βόλο) εἶναι στήν ὑπηρεσία ὅλης τῆς Ἑλλάδος καί ὄχι μόνο τῆς Θεσσαλίας.

Ἐν πάση περιπτώσει, ἡ προσπάθειά μας αὐτή εἶναι δεκτική βελτιώσεως. Ἐπειδή λείπουν πλήρη δεδομένα, δέν ὑπολογίσαμε σ' αὐτήν, π.χ., τήν ἀναλο-

	Τράπεζα (1 20 σημεῖα)	Κοιν. Ταμ. Λεωφ. (ΚΤΕΛ) 1 (5 σ.)	Φαρμακεῖο 1 (5 σ.)	Ἑβδομαδιαία Ἀγορά (20 σ.)	Ἐτήσια ἀγορά (20 σ.)	1% ξένοι (1 σ.)	Κλινική 1 (5 σ.)	100 ἐργάτες βιομηχανίας (10 σ.)	Δικαστήριο 1 (20–10 5 σ.)	Διοικητική Ὑπηρεσία (10 σ.)	Σύνολο
Ἐλασσών	60	130	10	20	20	43	0	10	15	90	398
Τίρναβος	60	20	15	20	20	33	0	10	5	50	233
Φάρσαλα	60	90	10	20	20	29	0	10	15	60	304
Ἀμπελών	–	–	5	–	–	16	–	–	–	–	21
Ραψάνη	–	–	–	20	–	7	–	–	5	20	52
Λάρισα	100	315	80	20	20	43	95	290	35	490	1.508
Ἀγιά	40	20	5	20	20	29	–	10	5	60	209
Καλαμπάκα	40	–	10	20	20	36	–	10	15	60	211
Πύλη	0	0	0	20	20	17	–	–	5	40	102
Φαρκαδών	0	0	0	20	20	16	–	–	5	20	81
Τρίκαλα	60	210	75	20	20	36	45	90	15	250	811
Σοφάδες	20	25	10	20	20	12	–	–	5	50	162
Μουζάκι	20	15	10	20	20	28	–	–	5	50	168
Παλαμάς	20	–	5	20	20	4	–	–	20	5	93
Καρδίτσα	60	210	60	20	20	31	20	60	15	280	775
Ἀλμυρός	60	10	10	20	20	26	–	–	15	70	231
Σκόπελος	20	–	5	–	–	10	–	–	5	20	60
Βελεστῖνον	–	–	–	–	20	18	–	–	–	10	48
Βόλος	120	130	110	20	20	26	100	500	35	400	1.521

γία τοῦ δευτερογενοῦς καί τριτογενοῦς τομέα μέσα στόν ἐνεργό πληθυσμό, τό ρόλο τῆς συγκεντρώσεως τῶν τοπικῶν ἀγροτικῶν προϊόντων, οὔτε πρό πάντων τή δυναμική, πού δίνει ζωή στά διάφορα κέντρα.

παρατηρήσεις

1) Τά ὑπολογίσιμα κεφαλοχώρια ἔχουν ὅλα διοικητικούς μηχανισμούς. Τά ἄλλα μεγάλα χωριά δέν ἀσκοῦν καμιά ἔλξη καί διακρίνονται μεταξύ τους μόνο ἀπό τό σχετικό μέγεθός τους.

Στήν ἐπαρχία Ἐλασσόνος, π.χ., ἡ Κραναία καί ἡ Βερτικούσα, οἱ ὁποῖες ἔχουν πάνω ἀπό 3.000 κατοίκους εἶναι μεγάλα ὀρεινά χωριά, δέν ἀποτελοῦν ὅμως γιά τά γειτονικά χωριά ὑπηρεσιακά κέντρα (centres-services). Ὁ ἐμπορικός καί σχολικός ἐξοπλισμός τους προορίζεται γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τοῦ δικοῦ τους μόνο πληθυσμοῦ. Τό ἴδιο μπορεῖ νά πεῖ κανείς γιά τά μεγάλα κέντρα τῆς περιοχῆς Τρικάλων, ὅπως τό Νεοχώρι, τά Μεγάλα Καλύβια, κτλ.

2) Τά κέντρα εἶναι μᾶλλον κεφαλοχώρια, παρά πραγματικές πόλεις, καί ὅταν ἀκόμη αὐτά, ὅπως συμβαίνει σέ ὁρισμένες περιπτώσεις (Ἀγιά), εἶναι πρωτεύουσες ἐπαρχίας.

Ἀλλά ἀνάμεσα στά κεφαλοχώρια, ἐκεῖνα πού ἔχουν πάνω ἀπό 100 βαθμούς (Ἀγιά, Πύλη, Σοφάδες, Μουζάκι) εἶναι καλύτερα ἐξοπλισμένα ἀπό τά ἄλλα, ἡ διαφορά ὅμως εἶναι μᾶλλον διαφορά βαθμοῦ παρά οὐσίας.

3) Οἱ μικρές πόλεις (πάνω ἀπό 200 βαθμούς) ἀποτελοῦν συγκρότημα (Ἐλασσών, Τίρναβος Φάρσαλα, Καλαμπάκα, Ἀλμυρός), τό ὁποῖο ἀντιστοιχεῖ ἀρκετά καλά, κατά τή γνώμη μας, πρός ἕνα ἐνδιάμεσο τύπο κέντρου μεταξύ τῶν κεφαλοχωριῶν καί τῆς πρωτεύουσας νομοῦ.

4) Οἱ τέσσερις μεγάλες πόλεις διακρίνονται σαφῶς ἀπό τά ἄλλα κέντρα. Διακρίνονται ὅμως ἐπίσης καί μεταξύ τους. Ἡ Καρδίτσα ἔρχεται τελευταία, καί ἀκολουθοῦν τά Τρίκαλα. Ὡς πρός τή Λάρισα καί τό Βόλο, τίς ὁποῖες ἡ κατάταξή μας τοποθετεῖ σχεδόν στό ἴδιο ἐπίπεδο, δημιουργεῖται πρόβλημα. Ὁ Βόλος δέν κατορθώνει νά ἐξισωθεῖ πρός τή Λάρισα παρά μόνο χάρη στή σπουδαιότητα τῆς βιομηχανικῆς του δραστηριότητας. Ἀντίθετα, ἄν λαμβάναμε στή σύγκριση ὑπ' ὄψη μας τή δημογραφική καί τήν οἰκονομική δυναμικότητα τῶν διαφόρων κέντρων, ἡ Λάρισα θά ὑπερίσχυε ὁπωσδήποτε. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐκλογή τῆς Λάρισας σάν πρωτεύουσας μιᾶς διοικητικῆς περιφέρειας, πού περιλαμβάνει ὁλόκληρη τή Θεσσαλία, ἀποδεικνύει ἀρκετά τήν ὑπεροχή αὐτή.

Ὅπως εἶναι εὐνόητο, ἡ μελέτη αὐτή θά ἔπρεπε νά ἐνισχυθεῖ μέ ἕνα ἀριθμό ἀστικῶν μονογραφιῶν μέ μεγαλύτερη ἐμβάθυνση καί τό σύστημά μας κατατάξεως θά ἔπρεπε νά δοκιμασθεῖ καί σέ ἄλλες περιοχές τῆς Ἑλλάδος.